

Poimanje države u filozofiji Thomasa Hobbesa i Johna Locke

Kovačević, Josip

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:050502>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij engleskog jezika i književnosti i filozofije

Josip Kovačević

Poimanje države u filozofiji Thomasa Hobbesa i Johna Locke

Diplomski rad

Mentor: izv.prof.dr.sc. Marijan Krivak

Osijek, 2016.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za filozofiju

Diplomski studij: Filozofija/Engleski jezik i književnost

Student: JOSIP KOVAČEVIĆ

Naslov diplomskog rada

Poimanje države u filozofiji Thomasa Hobbesa i Johna Locke

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: filozofija

Znanstvena grana: 6.01.20 filozofija politike

Mentor: izv.prof.dr.sc. MARIJAN KRIVAK

Osijek, 2016

SAŽETAK

Thomas Hobbes i John Locke dvojica su od najutjecajnijih novovjekovnih filozofa na području filozofije politike. Svojom su mišlju pružili temelj za razvoj moderne filozofije politike. Posebnima ih čini njihov jedinstven način promišljanja te stavovi o prirodnom stanju u kojem jedan vidi najveću opasnost za ljudski napredak i opstanak, a drugi stanje mira uz tek poneke nedostatke. Hobbes kao rješenje vidi stupanje u državu potpisivanjem društvenog ugovora kojim se ljudi odriču većine svojih prava i pripisuju ih vladaru koji, kako bi mogao zaštititi ljude od opasnosti prirodnog stanja, mora imati apsolutnu moć. S druge strane, Locke nudi drugačije rješenje koje se temelji na jednakosti, slobodi i pravu zadržavanja prirodnog vlasništva, te, implicitno se suprotstavljajući Hobbesu, iznosi mišljenje da vlast u državi treba ograničiti i podijeliti na zakonodavnu, izvršnu i federativnu. To je upravo ono što Locke značajno razlikuje od Hobbesa, naime, njegov je stav da narod uvijek zadržava suverenitet, a samim time i pravo na pobunu protiv vlasti koja djeluje van svojih ovlasti, što je kod Hobbesa nezamislivo jer narušava stabilnost države. Obojica se bave i danas vrlo važnom temom, a to je uspostava funkcionalnog političkog uređenja te pitanje privatnog vlasništva, prava i ograničenja vlasti i naroda. Usporedni prikaz njihovog mišljenja pokazuje Hobbesov utjecaj na razvoj Lockeovog mišljenja i plauzibilnost tvrdnje da Locke svojim glavnim političkim djelom nudi alternativu velikom i moćnom Levijatanu. Relevantnost obojice filozofa u današnje vrijeme neupitna je, kako u bavljenju historijom filozofije politike, tako i u bavljenju važnim društvenim i političkim pitanjima.

Ključne riječi: Thomas Hobbes, John Locke, prirodno stanje, država, filozofija politike

SADRŽAJ

1. Uvod.....	4
2. Thomas Hobbes	5
2.1. Biografski podaci.....	5
2.2. Prirodno stanje	5
2.3. Država.....	9
2.4. Raspad države.....	18
3. John Locke	19
3.1. Biografski podaci.....	19
3.2. Prirodno stanje	20
3.3. Država.....	24
3.4. Raspad države.....	30
3.5. Pravo na pobunu	31
4. Usporedni prikaz dviju država	32
5. Priprema za izvođenje nastave.....	35
5.1. Opći podaci.....	35
5.2. Didaktičko-metodički podaci	35
5.3. Organizacija nastavnog sata	36
5.4. Plan ploče	37
5.5. Razrada nastavnog sata.....	37
6. Zaključak.....	42
7. Popis literature	43

1. Uvod

Thomas Hobbes i John Locke dvojica su filozofa koje mnogi smatraju jednima od najpoznatijih i najutjecajnijih engleskih filozofa. Iako su se obojica bavili i drugim pravcima, nedvojbeno spadaju među najvažnije engleske filozofe politike, a njihovi stavovi označili su političku misao Engleske u 17. stoljeću. Nezanemariva je činjenica i da je misao Johna Lockeja u knjizi *Dvije rasprave o vladi* uvelike utjecala na stvaranje Ustava Sjedinjenih Američkih Država. Iako Locke u svom djelu ne spominje Hobbesa imenom, drugi dio njegova najvažnijeg političkog djela može se čitati kao polemiziranje s Hobbesom, koji je svoje najpoznatije djelo *Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države* napisao otprilike četrdeset godina prije.

Obojicu ću filozofa staviti u kontekst vremena u kojem djeluju te pokušati povezati njihovo mišljenje s političkim zbivanjima u Engleskoj tog vremena. Kako je Hobbes svoje djelo napisao prije, u prvom djelu rada bavit ću se njegovim stavovima o tome što je prirodno stanje, zašto je ono takvo te kako ono dovodi do uspostave države. Zatim ću se posvetiti njegovom teorijom o državi te mišljenju o načinu funkcioniranja države, kao i pravima vladara i naroda i samom raspadu države.

Drugi dio rada bit će posvećen Johnu Lockeju te ću također iznijeti njegove stavove o prirodnom stanju, procesu nastanka države, podjeli vlasti te pravima naroda. Uz to ću ukazati i na najbitnije djelove njegove filozofije politike, poput prava na privatno vlasništvo i samog procesa stjecanja privatnog vlasništva te prava naroda na pobunu, što je u Engleskoj u to vrijeme (17. stoljeće) bio vrlo kontroverzan stav.

U trećem dijelu rada usporedno ću prikazati u čemu se mišljenja Hobbesa i Lockeja razlikuju te koje su dodirne točke njihove teorije o državi, s ciljem da pokažem zašto se drugi dio *Dvije rasprave o vladi* može smatrati odgovorom na Hobbesovo ključno djelo.

S obzirom na to da su Hobbes i Locke jedni od najbitnijih engleskih filozofa te su samim time nezaobilazan dio svakog udžbenika filozofije, četvrti, završni dio rada činit će metodičko poglavlje u kojem ću priložiti pismenu pripremu za školski sat filozofije na temu usporedbe njihovih stavova o državi. U tom ću poglavlju predložiti metode rada, kao i iznijeti obrazovne i odgojne zadatke te lekcije u nastavi.

2. Thomas Hobbes

2.1. Biografski podaci

Thomas Hobbes rođen je 1588. godine u gradiću Westport u Engleskoj. Godina kad je rođen i vrijeme u kojem je živio važno je za shvaćanje razloga iz kojeg je Hobbes uopće razvio svoju filozofiju politike kojom se, između ostalog, ovaj rad bavi. Naime, osim što je rođen iste godine kad je propala i španjolska armada, Thomas Hobbes je za svoga života doživio »pobjedonosnu buržoasku revoluciju (1640. saziv »Dugog parlamenta«, 1642-1648 građanski rat, 1649. pogubljenje kralja Karla I. i proglašenje republike, 1653-1658 Cromwellova diktatura), kao i restauraciju Stuarta dvije godine poslije Cromwellove smrti (1660)«.¹ Filozofijom politike počeo se baviti u svojim zrelim godinama, a svoje najpoznatije djelo posvećeno teoriji države, *Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, napisao je 1642., a izdano je 1651. godine. Kao što je spomenuto, za vrijeme svog života, Hobbes je proživio mnoge važne povijesne događaje, a Gajo Petrović ih ističe kao motivaciju i podlogu za Hobbesovo bavljenje filozofijom politike: »Revolucija, građanski rat, krv, pustošenje, skidanje jedne okrunjene glave, revolucionarna diktatura, restauracija monarhije - svi ti burni događaji sredinom XVII. vij. tražili su svoje teorijsko objašnjenje, svoje teorijsko opravdanje ili osudu, svoj program ili kritiku.«² Naime, kaže Petrović, bilo je potrebno da netko stvori *teoriju države*, a upravo se Hobbes prihvatio tog zadatka. Umro je 1679. godine. U sljedećim poglavljima bavit ću se razlozima nastanka države, njezinim oblicima te pravima vladara i njegovih podanika.

2.2. Prirodno stanje

Kako bismo uopće došli do toga što je za Hobbesa »prirodno stanje«, potrebno je istaknuti što on misli o ljudskoj naravi. Ključno je na samom početku reći da Hobbes ljudske strasti smatra počelima voljnog djelovanja. Čovjek se, međutim, ne vodi samo strastima, pa Hobbes »istovremeno ne isključuje mogućnost prožimanja volje razumom«.³ Razum može utjecati na volju jer pomoću razuma čovjek može procijeniti dobre i loše posljedice nekog djelovanja. On odbacuje mogućnost da se ljudi ravnaju prema nekim općim pravilima ili da teže apsolutnom dobru, nego dobro i loše proizlaze »samo iz osobe čovjeka (tamo gdje ne postoji država), ili (tamo gdje postoji

¹ Gajo Petrović, »Engleska empiristička filozofija 17. i 18. stoljeća: Thomas Hobbes«, u: *Engleska empiristička filozofija* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1979), str. 34.

² G. Petrović, »Engleska empiristička filozofija 17. i 18. stoljeća: Thomas Hobbes«, str. 44.

³ Luka Ribarević, »Polazište Hobbesove znanosti o politici«, u: *Anali Hrvatskog politološkog društva*, broj 5 (1) (Hrvatsko politološko društvo, 2009), str. 465.

država) iz osobe koja ju predstavlja.«⁴ To znači da svaki čovjek za sebe odlučuje što mu je dobro, a što zlo; dobro je ono što je predmet njegovih strasti, a zlo je ono što mrzi. Nadalje, Hobbes uvodi pojam *moći*, koju smatra sredstvom »za postizavanje nekog budućeg vidljivog dobra.«⁵ Drugim riječima, moć je sredstvo kojim čovjek zadovoljava svoje strasti. Svaka osoba želi steći moć upravo iz tog razloga, da bi zadovoljila svoje strasti i ostvarila svoje ciljeve, a od njih je onaj temeljni - samoodržanje, kaže Ribarević. Strasti i moć te uloga razuma bitni su za Hobbesovo tumačenje prirodnog stanja i uzroka sukoba, ali prije toga još je važno iznijeti njegove stavove o međusobnoj jednakosti ljudi.

Za Thomasa Hobbesa, ljudi su po prirodi jednaki. On ljude uspoređuje na temelju dvaju skupova sposobnosti, a to su tjelesne i umne sposobnosti. Tjelesne sposobnosti odnose se na fizičku spremu, što uključuje brzinu, snagu i slično. Primjerice, za snagu, Hobbes navodi: »Jer, što se tiče tjelesne snage, i najslabiji je ima dovoljno da ubije i najjačeg, bilo pomoću tajnih smicalica, bilo udruživanjem s drugima koji se nalaze u istoj takvoj opasnosti.«⁶ Uz tjelesne, kao što je spomenuto, postoje i umne sposobnosti, a između njih, kaže Hobbes, postoji još veća jednakost među ljudima nego što postoji u odnosu na ljudsku snagu: »Jer, promišljenost nije ništa drugo do iskustvo koje je u svako doba podjednako dano svim ljudima, u onim stvarima kojima se podjednako bave.«⁷ Ipak, zbog ljudske naravi, iz takvog odnosa među ljudima proizlazi međusobno nepovjerenje. Naime, dvoje ili više ljudi mogu željeti istu stvar, ali ako ju ne mogu imati u isto vrijeme, okreću se jedni protiv drugih te se međusobno potkopavaju ili, kao što to Hobbes zaoštrava, pokušavaju uništiti jedan drugoga.

Upravo zbog tog nepovjerenja, proizašlog iz jednakosti ljudi u pogledu tjelesnih i umnih sposobnosti, razumno je da ljudi osiguraju svoj položaj na način da fizičkom silom ili pak na neki drugi način pokušaju ukloniti one koji bi im mogli biti prijetnja. Nadalje, u ljudskoj prirodi postoje tri uzroka sukoba, a to su natjecanje, nepovjerenje i slava. Natjecanje nagoni ljude da budu nasilni

⁴ Thomas Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004), str. 41; usp. Thomas Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, u: *Hobbes's Leviathan reprinted from the edition of 1651 with an Essay by the Late W.G. Pogson Smith* (Oxford: Clarendon Press, 1909), str. 41: »from the Person of the Man /where there is no Common-wealth;) or, (in a Common-wealth,) from the Person that representeth it.«

⁵ T. Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, str. 66; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 66: »to obtain some future apparent Good.«

⁶ Ibid., str. 90; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 94 »For as to the strength of body, the weakest has strength enough to kill the strongest, either by secret machination, or by confederacy with others, that are in the same danger with himselfe.«

⁷ Ibid.; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 94 »For Prudence, is but Experience; which equall time, equally bestowes on all men, in those things they equally apply themselves into.«

kako bi zavladao drugim ljudima i dobrima, nepovjerenje ih nagoni da budu nasilni kako bi se obranili, a slava ih nagoni da budu nasilni zbog ugleda. »Sukobi motivirani tim uzrocima u načelu bi se mogli završiti pobjedom najmoćnijeg među ljudima kada bi njihovi odnosi bili odnosi prirodne nejednakosti.«⁸ Ono što Ribarević želi reći jest da bi svim tim sukobima mogao doći kraj dolaskom najmoćnije osobe, ali to nije moguće jer su svi ljudi, kao što je spomenuto, jednaki. Ono što se može zaključiti jest da su svi ljudi, iako ne uvijek iz istog razloga, zaraćeni s ostalima: »Time postaje očigledno da se ljudi, dok žive bez zajedničke vlasti koja ih drži u strahu, nalaze u stanju koje zovemo rat, i to rat svakog čovjeka protiv svakog drugog.«⁹ Ta je rečenica ključna za shvaćanje Hobbesova prirodnog stanja. Naime, na osnovi pretpostavke da su svi ljudi zbog svoje naravi međusobno zaraćeni, on će razviti svoju teoriju o nastanku države i sklapanju ugovora: »Hobbes koristi prirodno stanje da bi pokazao nužnost političkog društva.«¹⁰ On tvrdi da u takvom stanju (stanju rata) ljudi ne mogu biti sretni jer se ništa ne može raditi sigurno, primjerice, ne može se sigurno obrađivati zemlja, ploviti, trgovati, a među ljudima vlada strah od smrti te ljudi žive jadnim i bijednim životima. Nadalje, ako je bitno jedino preživjeti, a nikakvi zakoni koji bi štitili ljude nisu donešeni, ništa ne može biti nepravedno. Hobbes kaže: »Gdje ne postoji zajednička vlast, ne postoji zakon; gdje nema zakona, nema ni nepravde.«¹¹ Drugim riječima, ne može se reći što je nepravda ako pravda nije definirana i uređena nekim zakonima. Također – a to je činjenica koja će biti bitna prilikom usporedbe Hobbesovih i Lockeovih stavova – iz takvog stanja proizlazi da ne postoji nikakvo privatno vlasništvo. Neka zemlja ili nešto drugo može pripadati osobi samo dok je ta osoba isto sposobna obraniti i zadržati za sebe, a u trenutku kada se nađe netko jači, postoji realna opasnost da mu to bude oduzeto. Hobbes u nastavku uvodi dva pojma, a to su *prirodno pravo* i *prirodni zakon* koje treba razlikovati. Prirodno pravo ili *jus naturale* jest »sloboda svakog čovjeka da koristi svoju snagu kako hoće, radi očuvanja svoje vlastite naravi, to jest, svog vlastitog života, te dosljedno tome, da čini sve što po svom vlastitom sudu i razumu bude smatrao najprikladnijim sredstvom za to.«¹² Prirodni zakon ili *lex naturalis* jest »propis ili opće pravilo,

⁸ L. Ribarević, »Polazište Hobbesove znanosti o politici«, str. 467.

⁹ T. Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, str. 91; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str.96: »Hereby it is manifest, that during the time men live without a common Power to keep them all in awe they are in that condition which is called Warre; and such a warre, as is of every man, against every man.«

¹⁰ Pärtel Piirimäe, »The Explanation of Conflict in Hobbes's Leviathan«, u: *Trames*, 10(60/55), 1 (Cambridge, 2006), str. 3: »Hobbes uses the state of nature as a device for demonstrating the necessity of political society.«

¹¹ T. Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, str. 93; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 98: »Where there is no common Power, there is no Law: where no Law, no Injustice.«

¹² *Ibid.*, str. 94; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 99: »is the Liberty each man hath, to use his own power, as he will himselfe, for the preservation of his own Nature; that is to say, of his own Life; and consequently, of doing any thing, which in his own Judgement, and Reason, hee shall conceive to be the aptest means thereunto.«

iznađeno pomoću razuma, po kojemu je nekome zabranjeno da čini ono to je štetno po njegov život ili što mu oduzima sredstva za očuvanje života«. ¹³ Česta je pogreška da ljudi miješaju pravo i zakon, a razlika se sastoji u tome što je pravo sloboda činjenja ili uzdržavanja, a zakon određuje i obavezuje na činjenje ili uzdržavanje, kaže Hobbes. Prirodnih zakona ima više, ali za potrebe ovog rada, istaknut ćemo samo prvi, koji je još, prema Hobbesu, i temeljni zakon prirode, a to je da ljudi trebaju težiti miru dok god misle da ga mogu postići, a u suprotnom smiju tražiti i koristiti svu pomoć i prednosti rata. Prvi i temeljni zakon glasi upravo tako zbog jednostavne logike, a ta je da, ako ljudi nisu sigurni u ratu, koji je prirodno stanje, kao što smo objasnili ranije, trebaju potražiti mir jer je karakteristika prirodnog zakona ta da treba činiti samo ono što pomaže pri preživljavanju. Neki od ostalih prirodnih zakona koje je Hobbes nabrojao su zahvalnost, susretljivost, opraštanje, skromnost, milosrđe, itd. Hobbes je spomenute razumne prirodne zakone obrazložio iz razloga što »*mora pokazati da je rat u prirodnom stanju neizbježan, ali nužno bez prikazivanja ljudi na način da im je urođena ljubav prema ratu ili da su potpuno nerazumni, jer se cijeli njegov filozofski projekt temelji na čovjeku koji je dovoljno razuman da slijedi zakone razuma da bi mogao izabrati vladara i pokoriti mu se radi uspostavljanja mira*«. ¹⁴ Pod »filozofski projekt« poglavitito se misli na filozofiju politike izloženu u Hobbesovu djelu *Levijatan*.

Nakon definicije prirodnog stanja te prirodnog zakona i prirodnog prava, preostaje definirati što je za Hobbesa ugovor i pod kojim uvjetima isti nastaje. Ugovor jest uzajamno prenošenje prava, a ono za svrhu ima donijeti korist nekoj osobi ili osobama. Razlog iz kojeg ljudi teže sklapati ugovore s drugim ljudima jest taj što se žele osjećati sigurno, a to nije moguće postići ni na jedan drugi način. To znači da ugovor sklapamo tako što ćemo predati svoje pravo na nešto što može biti zemlja, neki predmet ili bilo što drugo (dok to ne može biti život), a osoba s kojom sklapamo ugovor će u zamjenu nama dati pravo na nešto drugo. Postoje različiti oblici ugovora, primjerice *pakt* ili *sporazum*, a to je takav oblik ugovora u kojem jedna osoba odmah ispunjava svoj dio ugovora, a drugoj osobi dopušta da svoj dio ispuni u neko drugo vrijeme. Također, ugovore smo, naravno, dužni ispunjavati jer u suprotnom slijedi kazna. Važno je istaknuti da Hobbes u sklapanju i poštivanju ugovora vidi i porijeklo pravde. Naime, ono što Hobbes vidi kao

¹³ Ibid., usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 99- »a Precept, or generall Rule, found out by Reason, by which a man is forbidden to do, that, which is destructive of his life, or taketh away the means of preserving the same; and to omit, that, by which he thinketh it may be best preserved.«

¹⁴ P. Piirimäe, »The Explanation of Conflict in Hobbes's Leviathan«, str. 4: »must not only demonstrate that conflict in the state of nature is inevitable, he must also do it without depicting men as inherently war-loving or madly irrational because his philosophical project as a whole requires a psychological description of man who is sufficiently rational to be able to follow the prescripts of reason to establish and obey a sovereign for the sake of peace.«

pravdu jest ispunjavanje ugovora, a kršenje ugovora smatra nepravdom. Dakle, bez ugovora nema ni pravde.

2.3. Država

Cilj nastanka države jest da ljudi žive zadovoljnije i teže sigurnom životu: »To znači, prema izbavljenju iz bijednih uvjeta rata, koji (kao što je pokazano u trinaestom poglavlju) nužno slijedi iz ljudskih prirodnih strasti, kad ne postoji nikakva vidljiva sila da ih drži u strahu i da ih kroz strah od kazne obaveže na izvršavanje ugovora i poštovanje zakona koji su izloženi u četrnaestom i petnaestom poglavlju.«¹⁵ Hobbes kaže da ljudima, kako bi se osjećali sigurno, treba netko tko će njima vladati, treba im netko tko će ih sve tjerati da poštuju ugovore jer, u suprotnom, ugovori ne bi imali nikakvu moć. Tomu je tako zbog toga što prirodni zakoni nisu u skladu s našim prirodnim strastima te bismo se sigurno opirali ugovorima kad ne bi postojao netko zbog koga bi od straha poštivali ugovore: »Zbog toga, bez obzira na prirodne zakone (kojih se svatko pridržava kad ima volju da ih se pridržava i kad to može činiti sigurno), ako nema nikakve uspostavljene vlasti ili barem nedovoljne za našu sigurnost, svaki se čovjek hoće i smije zakonito osloniti na svoju vlastitu snagu i umijeće da se zaštiti protiv svih drugih ljudi.«¹⁶ Drugim riječima, bez nekoga tko će nas prisiliti da poštujemo ugovore, neizbježna je činjenica da ćemo se vratiti u prirodno stanje u kojem je svatko okrenut protiv svakoga. Također, ta se sigurnost ne može dobiti ni udruživanjem nekolicine ljudi ili obitelji, kaže Hobbes, jer se broj ljudi koji su potrebni za sigurnost ne određuje zapravo prema broju ljudi, nego po usporedbi s onim protiv koga se udružujemo i od koga strahujemo. Ono što je ključno nije broj ljudi jer se može okupiti i jako velik broj, ali ako oni nisu ujedinjeni pod jednom osobom, svatko će razmišljati na svoj način i ometat će jedni druge: »Budući da su razjedinjeni u mišljenju o najboljoj upotrebi i primjeni vlastite snage, ljudi se ne pomažu međusobno, već ometaju, i tim međusobnim sukobljavanjem umanjuju svoju snagu do ništice.«¹⁷ Kad bi se moglo pretpostaviti da će velik broj ljudi razmišljati isto bez nekoga tko ih drži na okupu, onda države uopće ne bi trebalo biti, ali Hobbes tvrdi da to nije moguće te svoju

¹⁵ T. Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, str. 119; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 128: »that is to say, of getting themselves out from that miserable condition of Warre, which is necessarily consequent (as hath been shewn) to the naturall Passions of men, when there is no visible Power to keep them in awe, and tye them by feare of punishment to the performance of their Covenants, and observation of those Lawes of Nature set down in the fourteenth and fifteenth Chapters.«

¹⁶ Ibid.; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 128: »Therefore notwithstanding the Lawes of Nature, /which every one hath then kept, when he has the will to keep them, when he can do it safely,) if there be no Power erected, or not great enough for our security; every man will, and may lawfully rely on his own strength and art, for caution against all other men.«

¹⁷ Ibid., str. 120; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 129: »For being distracted in opinions concerning the best use and application of their strength, they do not help,, but hinder one another; and reduce their strength by mutuall opposition to nothing.«

pretpostavku temelji na tome što, kao što je već ranije spomenuto, u prirodnom stanju vlada rat. *Vlast*, to jest, *vladajuća sila* također mora biti stalna, ne može se uspostavljati samo na kratko vrijeme dok postoji opasnost od neprijatelja jer će se ljudi, čim opasnost prođe, bez vlasti opet vratiti u početno stanje. Dakle, jedini način na koji si ljudi mogu osigurati pojedinačnu sigurnost u zajedničkom životu i mogućnost da žive u miru i posvete se poboljšanju života, jest da svu svoju moć i snagu ugovorom prenesu na jednu osobu ili više osoba koje zatim glasanjem mogu izglasati jedno rješenje. Ta osoba ili skup osoba u tom trenutku počinju predstavljati sav narod koji je sklopio ugovor i u njihovo ime donosi odluke te svi pristaju na to da odobravaju te odluke i da iza njih stoje. Takvo mnoštvo ljudi pod jednom osobom ili više osoba koje glasanjem donose jednu odluku, ujedinjeno ugovorom, naziva se *država*. Hobbes taj trenutak vidi kao rođenje Levijatana, po kojemu je i nazvao svoje najvažnije i najpoznatije djelo, a definira ga kao smrtnog Boga kojem svi dugujemo mir i zaštitu. Državu Hobbes definira na sljedeći način: »Ona je osoba, a tvorca njezinih radnji postao je velik broj pojedinaca, i to posredstvom uzajamnih sporazuma, s ciljem da koriste snagu i sredstva svih, onako kako to budu smatrali prikladnim za mir i zajedničku obranu.«¹⁸ Kao što je već spomenuto, na čelu te države nalazi se sila koja se naziva vrhovnim vladarem, a svi su ostali njegovi podanici. Hobbes kaže da se vrhovna vlast može steći na dva načina, a to je prirodnom silom ili međusobnom slogom ljudi. Doći na vlast prirodnom silom znači podčiniti ljude sebi nasiljem pod prijetnjom uništenja. Takva vrhovna vlast nije sklopljena ugovorom. Drugi je način da se ljudi slože da će se podrediti nekome i da će ih ta osoba zaštititi. Prvi način Hobbes naziva *stečenom državom*, a drugi način *državom po uspostavi*.

Prvo treba reći nešto o državi po uspostavi, a o stečenoj državi bit će govora kasnije. Država po uspostavi jest, dakle, država u kojoj se svatko od ljudi u nekom mnoštvu dogovorio da će nekoj osobi dati pravo da ih predstavlja. Cilj takve države jest život u miru i sigurnost. Nekoliko stavki takve države bitno je za kasniju usporedbu s Lockeovom državom. Hobbes kaže da podanici, jednom kad su sklopili ugovor, ne mogu promijeniti oblik vladavine jer su se ugovorom podčinili nekoj osobi i bez te osobe ne mogu promijeniti ništa. Ono čime se Hobbes ovdje vodi jest njegov stav da ranije sklopljen ugovor čini nevažećima sve ugovore sklopljene kasnije. Dakle, kad jednom sklopite ugovor, obavezni ste na njega dok god ga ne ispunite. Nadalje, iz toga slijedi da se vrhovna vlast ni ne može izgubiti. Da bi objasnio zašto se vrhovna vlast ne može izgubiti, Hobbes kaže da vladar niti ne sklapa ugovor ni sa kime, nego podanici međusobno sklapaju ugovore, dakle vladar

¹⁸ Ibid., str. 122; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 132: »One Person, of whose Acts a great Multitude, by mutuall Covenants one with another, have made themselves every one the Author, to the end he may use the strength and means of thm all, as he shall think expedient, for their Peace and Common Defence.«

ne može prekršiti ugovor. Čak i kad bi vladar sklopio ugovor sa svakom osobom u mnoštvu, ti bi ugovori nakon sklapanja postali nevažeći jer se svaki čin osobe koja je postala vladar smatra činom svih ljudi koji su potpisali ugovor s obzirom na to da ih vladar predstavlja. Dakle, jednom kad vladar dobije vrhovnu vlast, on ju ne može izgubiti, a njegovi podanici ne mogu ni mjenjati oblik vlasti. Nadalje, kaže Hobbes, ako se glasanjem većina složila i izabrala vladara, manjina se mora složiti s tim jer u suprotnom čini nepravdu. Također, nijedna osoba ne može pravedno optužiti svog vladara i njegove činove pošto činovi vladara predstavljaju činove njegovih podanika. Uz to što podanik vladara ne može optužiti, ne može ga niti kazniti, jer se ne može kazniti drugog za radnje koje smo počinili sami. Vladar također propisuje sva pravila te ima pravo suđenja i odlučivanja u sporovima, vladar odlučuje o vođenju rata i sklapanju mira te ima pravo nagrađivanja i kažnjavanja podanika. Ta prava koja ima vladar, kaže Hobbes, nedjeljiva su i neprenosiva. Drugim riječima, Hobbes je na temelju ugovora zamislio državu u kojoj vladar ima neograničenu vlast. Jednom kad je osoba izabrana za vlast u takvom poretku, nema mjesta prigovorima, svi podanici odani su vladaru zauvijek. Vladar je apsolutan. Taj stav problematičan je utoliko što vladar uopće ne mora biti dobar jer mu podanici ne mogu ništa: *»Logikom Hobbesove ideje o ugovoru postaje jasno da, s obzirom na to da ugovor stvara moral i pravne dužnosti, a ugovora između vlada i ljudi nema, za vladara ne postoje moralne i pravne granice.«*¹⁹ Na njemu je da čini što želi i na koji način želi, a podanici nemaju što reći jer su odlučili da će ih on predstavljati. Logika koju Hobbes slijedi jest da nemamo pravo suditi nekome drugome za ono što činimo sami, a ako smo nekom drugom predali pravo da u naše ime čini što želi, optužiti ga za nešto značilo bi upravo to.

Nadalje, Hobbes govori o različitim vrstama država po uspostavi te kaže da su moguća samo tri oblika takve države jer je vrhovna vlast ili u jednom čovjeku ili u nekoj skupini koja je sastavljena od više ljudi koji se po nečemu razlikuju od ostalih. Ta su tri oblika države monarhija, demokracija i aristokracija. Monarhijom Hobbes naziva državu u kojoj je predstavnik samo jedan čovjek, demokracijom u kojoj svi zajedno vladaju, a aristokracija je pak država u kojoj vlada samo jedna skupina koja predstavlja mnoštvo. Nakon toga, spominje još tri oblika vladavine koji se nazivaju tiranijom, oligarhijom i anarhijom, ali kaže da to u biti nisu oblici vladavine, nego samo »omrznuti« oblici. Naime, ljudi koji su nezadovoljni monarhijom, nazivaju je tiranijom, a isto tako vrijedi i za aristokraciju koju nazivaju oligarhijom ili, u trećem slučaju, demokraciju nazivaju anarhijom. Budući da nijedan od tih oblika vladavine nije namijenjen da traje vječno, Hobbes

¹⁹ Joseph Grcic, »Hobbes and Rawls on Political Power«, u: *Etica & Politica / Ethics & Politics*, 9 (2007, 2) str. 378: »The logic of Hobbes' contract idea makes it clear that since the contract creates moral and legal duties and since there is no contrast between the sovereign and the people, there are no moral or legal limits to the sovereign.«

opravdava pravo nasljeđa. Onaj tko je trenutno na vlasti ima pravo odrediti tko će ga naslijediti. Hobbes tu uviđa i jedan od problema, a taj je da se može dogoditi da vladar za nasljednika odabere nekoga tko je stranac te državu prepusti u ruke nekome tko nije pogodan za obnašanje te dužnosti, ali da bi ostao dosljedan onome što je pisao ranije, on pokušava opravdati svoj stav: »To uistinu jest velika nepogodnost, ali ona ne proizlazi nužno iz podčinjavanja vladavini nekog stranca, već iz nevješnosti vladara, neupućenih u istinska pravila politike.«²⁰ Tom rečenicom misli se na nedolično vladanje poput, primjerice, tlačenja podanika.

Drugi oblik države koji Hobbes spominje jest država po stečevini, a to je ona u kojoj je vlast stečena silom: »Ta vrsta gospodstva ili vrhovne vlasti razlikuje se od vrhovne vlasti po uspostavi samo u tome što ljudi koji biraju svoje vrhovne vladare to čine iz straha jedni od drugih, a ne iz straha od onoga koga postavljaju, dok se u ovom slučaju podčinjavaju onome koga se boje.«²¹ Ta se vlast naziva još i despotska, a osvajač ju stječe kad mu se da vlast zbog straha od smrti. U tom slučaju, njegovi podčinjeni nisu podanici, nego sluge. Važno je reći da Hobbes, iako to nije izričito napomenuo, i dalje misli da se tu radi o ugovoru, naime, vladar ne dobiva vlast na temelju toga što je pobijedio u ratu ili osvojio određeni prostor, nego dobiva vlast na temelju toga što mu se ljudi pokoravaju kako bi spasili vlastiti život. Samim time, pristaju na njegove uvjete.

Nadalje je važno reći nešto i o prirodnoj slobodi i slobodi podanika. Prvo treba definirati što je za Hobbesa ona prava sloboda (prirodna): »Sloboda ili nezavisnost znači (u pravom smislu) odsustvo otpora (pod otporom mislim na izvanjske prepreke kretanju), a može se primijeniti podjednako na nerazumna i neživa stvorenja kao i na razumna.«²² Dakle, slobodna je osoba ona koju ništa ne sprječava da čini ono što može. Također, Hobbes kaže da su sloboda i strah, te sloboda i nužnost, sukladni. Sloboda i strah sukladni su na način da sve radnje koje ljudi obavljaju u državi jer se boje zakona, jesu slobodne, jer oni također imaju i slobodu da ih ne učine, drugim riječima: »Budući da građanski zakon u svakoj državi ograničava ljudsko djelovanje posredstvom straha od kazne, a ne fizičkom prisilom, nijedan zakon ne može ugroziti prirodnu slobodu podanika

²⁰ T. Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, str. 138; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 151: »Which is indeed a great inconveniece: but it proceedeth not necessarily from the subjection to a strangers government, but from the unskilfulnesse of the Governours, ignorant of the true rules of Politiques.«

²¹ Ibid., str. 139; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 152: »And this kind of Dominion, or Sovereignty, differeth from Sovereignty by Institution, onely in this, That men who choose their Sovereign, do it for fear of one another, and not of him whom they Institute: But in this case, they subject themselves, to him they are afraid of.«

²² Ibid., str. 146; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 161: »Liberty, or Freedome, signifieth (properly) the absence of Opposition; (by Opposition, I mean externall Impediments of motion;) and may be applied no lesse to Irrationall, and Inanimate creatures, than to Rationall.«

koja je definirana kao izostanak vanjskih prepreka kretanju.«²³ Sloboda i nužnost također su sukladni, a Hobbes svoj stav obrazlaže govoreći da svaki čin ljudske volje proizlazi iz nekog uzoka u neprekidnom lancu čija je prva karika Bog kao prvi uzrok. To znači da, ako sve ima svoj uzrok, sve ide po nužnosti. S druge strane, osim prirodne slobode koja je, kao što je spomenuto, svojstvena i nerazumnim i neživim stvorenjima, za Hobbesa postoji i sloboda podanika koja se tiče isključivo čovjeka koji je sklopio ugovor i time postao članom neke države: »Za razliku od prirodne slobode koja se sastoji u tjelesnoj slobodi od vanjskih prepreka kretanju, sloboda podanika je pravna sloboda u smislu izostanka pravnih obveza.«²⁴ O slobodi podanika Hobbes govori u kontekstu građanskih zakona koje uspoređuje s lancima koje su »putem uzajamnih ugovora na jednom kraju pričvrstili za usne onog pojedinca ili skupine kojima su dali vrhovnu vlast, a na drugom kraju za svoje vlastite uši.«²⁵ Sloboda podanika sastoji se u tome što jednostavno nije moguće upravljati svim ljudskim radnjama, to jest, ne postoji zakon koji bi se odnosio na sve ljudske radnje, pa su ljudi slobodni, koristeći vlastiti razum, raditi stvari koje zakon ne spominje. Drugim riječima, sloboda podanika sastoji se samo u onome što vrhovni vladar nije definirao zakonom. Ipak, kaže Hobbes, ta sloboda podanika ne ograničava vrhovnu vlast vladara nad njihovim životima. Također, osim slobode u stvarima koje nisu regulirane zakonom, podanici imaju i slobodu u svemu onome čije se pravo ne može prenijeti putem ugovora, pa su tako, primjerice, podanici slobodni da se obrane u slučaju da ih netko napada, čak i ako ih se napada zakonito (naredbom vladara). Ipak, kaže Hobbes, nitko se ne smije suprotstavljati maču države da bi obranio nekog drugog (bila ta osoba kriva ili ne) jer je to pogubno za državu s obzirom na to da oduzima vladaru sredstvo naše zaštite. Na tom mjestu očit je Hobbesov stav da u državi nema mjesta pobuni. Čak i ako vladar naredi ubijanje nevinih ljudi, njegovi podanici moraju, svidjelo im se to ili ne, poslušati njegovu naredbu. Naravno, postoji i par slučajeva u kojima su podanici slobodni od poslušnosti svom vladaru. Prvi je od njih u slučaju ropstva, dakle, ako je podanik zarobljen u ratu i držan u okovima, dopušteno mu je raditi na svome bijegu po svaku cijenu. Drugi slučaj jest ako vladar svoju vrhovnu vlast odbaci. U tom slučaju, narod se vraća u prirodno stanje te više nije dužan biti poslušan vladaru. Treći slučaj u kojem su podanici slobodni od poslušnosti svom vladaru jest ako ih vladar protjera. Ako je vladar protjerao podanika, ta mu osoba više nije podanik te mu, samim time, više ne mora odgovarati. Četvrti, posljednji slučaj, jest ako vladar

²³ Luka Ribarević, »Hobbes i republikanizam: Levijatan protiv Commonwealtha«, u: *Politička misao*, Vol. 49 (Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2013), str. 137.

²⁴ L. Ribarević, »Hobbes i republikanizam: Levijatan protiv Commonwealtha«, str. 137.

²⁵ T. Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, str. 147; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 162-163: »by mutuall covenants, have fastned at one end, to the lips of that Man, or Assembly, to whom they have given the Sovereaigne Power; and at the other end to their own Ears.«

bude pobijeden u ratu ili na neki drugi način postane podanik nekog drugog. U tom slučaju, svi njegovi podanici više ne odgovaraju njemu, nego osobi koja ga je pobijedila. Ključno je spomenuti još jedan Hobbesov stav u poglavlju o slobodi, a taj jest da je sloboda podanika u svakom državnom uređenju ista: »Sloboda je i dalje ista, bila neka država monarhička ili narodna.«²⁶ Taj stav on temelji na pretpostavci da su svi poznati pisci koji su pisali o slobodi, zapravo pisali o slobodi države, a ne slobodi podanika. Naime, Hobbes jest stava da je sloboda države istovjetna slobodi čovjeka u prirodnom stanju te da svaka država ima apsolutnu slobodu učiniti ono što smatra da je najkorisnije za nju. Tim stavom je, smatra Ribarević, »zahtjev za ukidanjem monarhije radi obrane slobode građana razotkriven kao iznimno opasno ugrožavanje mira i sigurnosti engleske države«.²⁷

Sljedeće što Hobbes obrađuje u svom glavnom djelu o državi politički su sustavi. »Pod sustavom podrazumijevam svako mnoštvo ljudi udruženo u jedan interes ili jedan posao.«²⁸ On te sustave dijeli na uređene i neuređene, a uređenima se smatraju oni u kojima su jedan čovjek ili više ljudi postavljeni da predstavljaju neko mnoštvo ljudi, dok su svi ostali neuređeni. Uređeni sustavi mogu biti apsolutni i neovisni te ovisni, od kojih su prvi podčinjeni samo nekom svom predstavniku, a ostali (ovisni) su podređeni vrhovnoj vlasti kojoj je podčinjen »kako svaki pojedinac, tako i njegov predstavnik«.²⁹ Nadalje, podređeni (ovisni) sustavi dijele se na političke i privatne. Politički se nazivaju politička tijela ili pravne osobe, a stvoreni su po ovlaštenju vrhovne vlasti države, dok su privatni oni koje uspostave sami podanici ili se uspostave prema ovlaštenju nekog stranca. Privatne sustave Hobbes dalje dijeli na zakonite i nezakonite, od kojih su zakoniti oni koje je odobrila država, a svi su ostali nezakoniti. Osim uređenih sustava, postoje i neuređeni sustavi, a oni su, kaže Hobbes, takvi da nemaju predstavnike, pa ih čini puko sastajanje ljudi, a zakoniti su ako ih država nije zabranila i ako nemaju zlu namjeru. Treba imati na umu da nijedno političko tijelo nema vrhovnu vlast; naime, vrhovna vlast ograničava politička tijela, a nju posjeduje samo vrhovni vladar. Kao što se može vidjeti, Hobbes dopušta osnivanja različitih političkih tijela i udruga, ali svi oni i dalje moraju odgovarati vrhovnom vladaru koji posjeduje moć da im učini što god poželi bez posljedica. Još jedna stvar koja razlikuje politička tijela od vrhovnog vladara (osim dosega vlasti) jest da se protiv odluka političkih tijela može prosvjedovati

²⁶ Ibid., str. 149; ; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 165: »Whether a Common-wealth be Monarchicall, or Popular, the Freedome is still the same.«

²⁷ L. Ribarević, »Hobbes i republikanizam: Levijatan protiv Commonwealtha«, str. 138.

²⁸ T. Hobbes, Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države, str. 155; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 171: »By Systemes; I understand any numbers of men joyned in one Interest, or one Business.«

²⁹ Ibid., usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 172: »to which everyone, as also their Representative is Subject.«

i da je to ne samo zakonito, nego i korisno. Pravo prosvjeda protiv vrhovnog vladara podanici nemaju iz već ranije spomenutog razloga, a to je da onaj tko prosvjeduje zapravo govori protiv vrhovnog vladara, a i svaka vladareva zapovijed je u konačnici i zapovijed podanika, pošto ga je ovlastio da ga predstavlja.

Sljedeća stvar kojoj se treba posvetiti jest vlasništvo te pojmovi *privatno* i *javno*. Hobbes kaže da raspodjela sirovina za preživljavanje (hrana) čini osnovicu vlasništva te da to u svim vrstama države pripada vrhovnoj vlasti. Tomu je tako zato što tamo gdje ne postoji vrhovna vlast, vlada rat i nešto je nečije dok to može zaštititi i očuvati silom. Takav oblik vlasništva Hobbes zapravo ni ne smatra vlasništvom, nego nesigurnošću. Također, u državi koja se temelji na ugovoru, sama zemlja na početku pripada vrhovnom vladaru. Vladar zatim proizvoljno dodjeljuje zemlju svakom podaniku i nitko ga u tome ne može spriječiti niti mu proturječiti. U trenutku kad je vrhovni vladar dao podaniku jedan dio zemlje, podanik dobiva pravo zabraniti svim ostalim podanicima korištenje njegove zemlje, ali i dalje nema pravo to zabraniti vladaru ili skupini ljudi koji se nalaze na vlasti. Hobbes to pravda na sljedeći način: »Naime, budući da vrhovni vladar, to jest, država (čiju osobu predstavlja), sve čini samo radi zajedničkog mira i sigurnosti, i ta se raspodjela zemlje mora smatrati provedenom radi istog cilja.«³⁰ Hobbes nakon toga kaže da monarh može slijediti svoje strasti i prekršiti povjerenje i prirodni zakon na način da nepravедno podijeli zemlju, ali i dalje kaže da to nije dovoljno da bi se itko pobunio protiv njega. To je još jedno od mnogih mjesta na kojima je utvrđen stav o tome da vladar ima vrhovnu i nepovredivu vlast jednom kad je ugovor sklopljen. Nadalje, Hobbes kaže da bi bilo normalno za očekivati da prilikom raspodjele zemlje, država dobije jedan dio koji bi služio za podmirivanje troškova za održavanje mira, ali da tomu ipak nije tako zbog toga što su i vladari, na kraju krajeva, ljudi te i oni imaju svoje strasti. Kad bi država dobila svoj dio, kaže Hobbes, to bi dovelo do njenog raspada i povratka u stanje rata u trenutku kad bi na vlast došao vladar koji je nemaran prema novcu ili nije sposoban procijeniti i pravilno ulagati javne zalihe. Kao primjer, on spominje Englesku i kaže da su razni vlastodršci imali posjede za vlastitu upotrebu, ali da time nisu ništa pridonijeli zaštiti i očuvanju države, pa nema ni smisla dodjeljivati dio zemlje državi. Nadalje, državi (vladaru) ne samo da pripada sve do sad spomenuto, već joj pripada i upravljati načinom na koji se sklapaju sve vrste ugovora između podanika. Primjerice, podanici nemaju pravo sami (iako je vlasništvo nad

³⁰ Ibid., str. 170-171; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 191: »For seeing the Sovereign that is to say, the Common-wealth (whose Person he representeth,) is understood to do nothing but in order to the common Peace and Security, this Distribution of lands, is to be understod as done in order to the same.«

zemljom u jednu ruku njihovo) odrediti način na koji će sklopiti ugovor o razmjeni ili iznajmljivanju s nekim drugim podanikom jer o tome mora odlučiti vladar.

Vrlo je bitno spomenuti i Hobbesove stavove o građanskim zakonima, koje je također obradio u djelu *Levijatan*. »Građanski zakoni su za svakog podanika ona pravila koja mu država nalaže riječju, pismenim ukazom ili drugim dostatnim znakom volje, da ih koristi u razlikovanju pravoga i krivoga, to jest, onoga što je protivno i što nije protivno pravilu.«³¹ Važno je reći i da Hobbes pritom ne priča o zakonu neke određene države, nego o zakonu općenito. Prije svih zakona, postoji jedan zakon bez kojeg država ne može funkcionirati. Taj se zakon naziva temeljnim zakonom i, u slučaju da bude ukinut, država propada. Temeljni zakon u državi je onaj zakon kojim podanici daju vladaru vlast nad »ratom i mirom, pravosuđem, izborom službenika i nad svime što bude smatrao nužnim za javno dobro.«³² Vrhovni vladar jest onaj tko propisuje sve zakone, što je vrlo očigledan stav s obzirom na mišljenje koje je izloženo do sad. On također jedini ima moć i da opozove neki zakon, a on sam ne podliježe niti jednom građanskom zakonu te slobodno može ukinuti zakone koji mu ne odgovaraju. Od pisanih zakona, osim što je potrebno da budu negdje napisani ili objavljeni, kako bi bili priznati kao zakoni, mora biti poznato tko je zakonodavac i je li on taj zakon propisao jer tamo gdje to nije poznato, zakona niti nema. Uz pisane zakone, postoje i nepisani, a to su zakoni prirode. Hobbes ih naziva zakonima prirode jer »što god da ljudi moraju uzeti na znanje kao zakon, i to ne preko tuđih riječi, već svatko svojim vlastitim razumom, to se mora slagati s razumom svih drugih ljudi.«³³ Takvi zakoni, prema njemu, mogu biti samo prirodni zakoni. Potrebno je razlikovati građanske zakone od prava i povlastica, kaže Hobbes. On smatra da ljudi te pojmove koriste krivo, to jest, da ih poistovjećuju. Naime, pojam *pravo* označava slobodu: »pravo je sloboda, naime ona sloboda koju daje građanski zakon.«³⁴ S druge strane, pojam *građanski zakon* jest obaveza »i on nam oduzima slobodu koju nam je dao prirodni zakon.«³⁵ Nadalje, razlika između povlastice i zakona sastoji se u tome što je povlastica zapravo iznimka od zakona. Ono što je nekome darovano kao povlastica, nije zakonski

³¹ Ibid., str. 181; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 203: »Civil Law, Is to every Subject, those Rules, which the Common-wealth hath Comanded him, by Word, Writing, or other sufficient Sign of the Will, to make use of, for the Ditinction of Right, and Wrong; that is to say, of what is contrary, and what is not contrary to the Rule.«

³² Ibid., str. 196; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 222: »of War and Peace, of Judicature, of Election of Officers, and of doing whatsoever he shall think necessary for the Publique good.«

³³ Ibid., str. 185; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 203: »For whatsoever men are to take knowledge of for Law, not upon other mens words, but every one from his own reason, must be such as is agreeable to the reason of all men.«

³⁴ Ibid., str. 196; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 222: »For Right is Liberty, namely that Liberty which the Civil Law leaves us.«

³⁵ Ibid.; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 222 »and takes from us the Liberty which the Law of Nature gave us.«

obvezujuće. Što se tiče nepoštivanja zakona, Hobbes spominje pojam *grieh*, koji označava i prekorachenje zakona, ali i prezir prema zakonodavcu. Onaj grijeh koji se sastoji od činjenja nečega što je zabranjeno zakonom naziva se *prijestup*, a izvor prijestupa može biti trojak: poremećaj u razumijevanju, pogreška u zaključivanju ili iznenadna sila strasti. Nepoznavanje nekog zakona može u određenim uvjetima služiti kao isprika, ali nepoznavanje vrhovne vlasti, kazni i prirodnog zakona ne može ispričati nikoga. Pravo na kažnjavanje, naravno, posjeduje vrhovni vladar, ali ne na način da su mu to dali podanici potpisivanjem ugovora. Pravo na kažnjavanje vrhovni vladar ima jer prije uspostave države svi imaju pravo na sve, što uključuje i ubijanje i kažnjavanje kako bi očuvali svoj život, a ugovorom podanici samo odstupaju od tog prava, čime vladareva prava jačaju jer ih naposljetku ima samo on. Drugim riječima, vladar, nakon što su podanici sklopili ugovor, zadržava svoja prava koja je imao i u prirodnom stanju. Ako netko, pak, naštetiti vrhovnom vladaru, taj čin smatra se činom neprijateljstva, a takve se ljude u tom slučaju ne kažnjava, nego ih se tretira po ratnom pravu. Ono što to zapravo znači jest da se ljude koji su povrijedili vladara više ne smatra podanicima, pa samim time ne podliježu ni zakonima, a onda je dopušteno nanijeti im bilo kakvo zlo i podvrgnuti ih patnjama.

Prije zadnjeg poglavlja koje govori o tome što vodi do raspada države, treba reći još nešto o samim vladarima i njihovim dužnostima. Kao što je već spomenuto, glavni cilj vrhovnog vladara jest da narodu pruži sigurnost, a to se ostvaruje na način da se donose dobri zakoni i da se podanici poučavaju. Vladaru je dužnost da svoje pravo vrhovne vlasti drži za sebe, da od njega ne odstupi i da ga ne preda nekom drugom: »Jer, onaj tko odustaje od sredstava, taj bježi i od ciljeva.«³⁶ Ciljevi su u ovom slučaju postizanje mira i osiguravanje sigurnosti, što vladar koji predaje vlast nije sposoban osigurati.

Postoji još nekoliko stvari koje je Hobbes naveo pod dužnostima vrhovnog vladara, koje će za potrebe ovog rada biti navedene ukratko. Vladar treba podučavati narod da promjena vlasti nije dobra i da ne obraća pozornost na susjedne nacije i njihovu vlast, nego da štiju svoju državu. Također, podanike treba podučiti da se ne smiju povoditi za drugim podanicima i ukazivati im poštovanje koje zaslužuje samo vrhovni vladar. Dužnost je vladara i da nauči ljude da ne smiju govoriti zlo o njemu. Kako bi on svemu tome poučio podanike, vladar je dužan odvojiti posebno vrijeme tijekom kojeg će se čitati zakoni i dužnosti podanika. Za primjer Hobbes navodi židovski sedmi dan, *sabbath*. Nadalje, vladar je dužan djecu naučiti da moraju poštovati roditelje jer su ti roditelji nekad bili njihovi vrhovni vladari. Dužan je narediti podanicima da budu pravedni te da

³⁶ Ibid., str. 225; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 258 »For he that deserteth the Means, deserteth the Ends.«

drugim podanicima ne čine zlo i ne upotrebljavaju silu. U svrhu podučavanja i obavljanja svih nabrojanih dužnosti, vladar može otvoriti sveučilišta. Od ostalih dužnosti, vladar je dužan nametati jednake poreze, osigurati javno milosrđe (kad ljudi postanu nesposobni da prežive od vlastitog rada), sprječavati nezaposlenost (primjerice, ljude jake tjelesne građe poticati na zemljoradnju, ribarstvo i sl.), donositi dobre zakone (one koji su za dobrobit naroda), propisivati ispravne kazne (kojima svrha nije osveta, nego popravljavanje prijestupnika) i ispravne nagrade te odabrati dobre savjetnike i zapovjednike vojske.³⁷

2.4. Raspad države

Zadnje poglavlje o državi koje treba obraditi, jest poglavlje o onome što slabi državi i vodi njezinu raspadu. »Iako ništa što čine smrtnici ne može biti besmrtno, ipak, kad bi ljudi koristili razum koji svojataju, njihove bi države možda bile sigurne od propadanja zbog nutarnjih bolesti.«³⁸ Drugim riječima, Hobbes za prijevremeno propadanje država krivi ljude, jer ne koriste razum prilikom osnivanja države. On kaže da jednom kad se ljudi umore od prirodnog stanja i rata, te se požele ujediniti i stvoriti mir, oni su osuđeni na propast ako pritom nemaju nekoga dovoljno sposobnog tko će im u tome pomoći.

Više je razloga iz kojih se država, prema Hobbesu, može raspasti, a sada će biti riječi o svakome od njih. Prvi razlog jest nedostatak apsolutne vlasti, to jest, kad je osoba koja treba dobiti apsolutnu vlast zadovoljna i s manje od toga. Drugi razlog jest ako se ljudima prepusti da svaki od njih bude sudac dobrog i zlog jer to pravo pripada samo vrhovnom vladaru. Također, u vezi s drugim razlogom jest i treći, koji kaže da se u državi grijehom ne smije smatrati sve što netko učini protiv svoje savjesti. Drugim riječima, u državi ne može svaki čovjek procjenjivati što je grijeh, a što ne te što je ispravno, a što ne. Četvrti mogući razlog raspada države jest da se vrhovni vladar podčini građanskim zakonima. Jedino što vladara može ograničiti jest prirodni zakon (Božji) jer kad bi ga se ograničilo građanskim zakonom, time bi se zakon stavio iznad vladara pa bi samim time vladar bio i kažnjiv, a onaj tko bi ga mogao kazniti bio bi novi vrhovni vladar te bi se vladari tako izmjenjivali u nedogled ili dok država ne propadne. Peti razlog jest da se svakoj osobi da apsolutno vlasništvo nad određenim dobrima. Ako se nekom podaniku pruži apsolutna vlast nad bilo čime, on samim time isključuje apsolutnu vlast vrhovnog vladara. Šesti razlog jest podjela vrhovne vlasti jer ako se moć države podijeli, sile koje su dobile moć međusobno će se uništiti.

³⁷ Ibid., str. 227-236; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 262-273.

³⁸ Ibid., str. 216; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 247 »Though nothing can be immortall, which mortalls make; yet, if men had the use of reason they pretend to, their Common-wealths might be secured, at least, from perishing by internall diseases.«

Nadalje, ne treba uzimati zakone i uređenja susjednih država i vlast se ne treba dijeliti (u smislu zaduživati različite ljude da obavljaju različite dužnosti, poput donošenja zakona, vođenja i zapovijedanja i sl.) jer to također dovodi do svađa i raspada države.

Tih osam razloga Hobbes vidi kao najveće opasnosti za državu, a postoje i neke manje opasnosti, ali svejedno dovoljno opasne da vrate ljude u prirodno stanje (što Hobbes smatra najgorim što se može dogoditi čovjeku za vrijeme života). Ostali su razlozi nedostatak novca u državi, monopol privatnih osoba, opća omiljenost moćnih podanika, preveliki gradovi i previše korporacija, sloboda osporavanja apsolutne vlasti, itd. U konačnici, sve to dovodi do raspada države, a kad se država raspadne, svatko ima pravo štititi se na koji god način znade: »Jer, vladar je opća duša koja državi daje život i kretanje; ako hlapi, ona ne vlada udovima više nego što bi kostur upravljao čovjekom, kad ga napusti duša, iako je besmrtna.«³⁹ Dakle, kad vrhovnog vladara više nema, ljudi se vraćaju u prirodno stanje, napuštaju mir i opet ratuju jedni protiv drugih te se bore za goli život i pokušavaju na sve moguće načine zaštititi ono što posjeduju.

3. John Locke

3.1. Biografski podaci

John Locke rođen je 1632. godine u selu Wrington u Engleskoj, što znači da je revolucionarne događaje u Engleskoj proživljavao kao mladić. Locke nakon svog studija u Oxfordu ostaje tamo raditi kao asistent, a za vrijeme njegovog rada dolazi do restauracije Stuarta, naime, na vlast dolazi Karlo II. Stuart. Tim potezom došlo je do podjele Engleske na dvije stranke, a to su bili *torijevci*, koje je činilo svećenstvo, dvorska aristokracija i ostale kraljeve pristalice, te *whigovci*, koji su bili predstavnici buržoazije i novog plemstva. Whigovci su se zalagali za ograničenje kraljevske vlasti i vladavinu parlamenta, a u Lockeovoj filozofiji jasno se može vidjeti da se vrlo brzo priključio toj struji mišljenja, na što je uvelike, kaže Petrović, utjecalo njegovo prijateljstvo s baronom Ashleyem, koji je bio jedan od vođa whigovaca.⁴⁰ Locke je umro 1704. godine u pokrajini Essex u Engleskoj. Kao što se može vidjeti, i Lockeovo i Hobbesovo mišljenje uvelike je oblikovano važnim političkim događajima u Engleskoj sredinom 17. stoljeća. Razlika je u tome što su se našli na suprotstavljenim stranama, što je jasno iz njihovih filozofsko-političkih spisa.

³⁹ Ibid., str. 224; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 257 »For the Sovereign, is the publique Soule, giving Life and Motion to the Common-wealth; which expiring, the Members are governed by it no more, than the Carcasse of a man, by his departed (though Immortall) Soule.«

⁴⁰ Gajo Petrović, »Engleska empiristička filozofija 17. i 18. stoljeća: John Locke«, str. 54.

3.2. Prirodno stanje

Locke, slično kao i Hobbes, kao uvod u svoju teoriju o državi i vlasti u drugoj knjizi djela *Dvije rasprave o vladi*, iznosi svoje stavove o *prirodnom stanju*. Naime, i on smatra da je za shvaćanje razloga uspostave države bitno odrediti kakav je čovjek u svom prirodnom stanju, prije uspostave same države. On kaže da je stanje svih ljudi po prirodi »stanje savršene slobode u određivanju svojih radnji i raspolaganju svojim posjedima i osobnostima kako drže pogodnim u granicama prirodnog zakona, bez traženja dopuštenja od nekog drugog čovjeka ili ovisnosti o njegovoj volji«. ⁴¹ Također, on kaže da su svi ljudi u prirodnom stanju rođenjem jednaki pa onda, samim time, jedan čovjek ne može biti podređen drugome. U svojoj definiciji prirodnog stanja, Locke spominje *prirodni zakon*, za koji kaže da ga predstavlja *um*, a on (zakon) obvezuje svakoga. Ljudski um »poučava sve ljude koji ga pitaju za savjet kako, budući da su svi jednaki i nezavisni, nitko ne treba nanositi zlo tuđem životu, zdravlju, slobodi ili posjedu«. ⁴² Prema Lockeu to znači da, iako smo u prirodnom stanju slobodni, nije nam dopušteno oštetiti bilo koga drugoga. Dakle, za Lockeja prirodno stanje ne vodi u neizbježno stanje rata, nego upravo suprotno, prirodno stanje jest stanje mira i uzajamne ljubavi. Koliko god izrečeni stav zvučao pozitivno, problem koji proizlazi iz njega jest da je takav zakon dostupan ljudima koji traže savjet kako postupati, što se ne mora nužno odnositi na sve ljude: »Govori nam da su učenja o prirodnom zakonu dostupna čovječanstvu, barem načelno, ali ne i da se od cijelog čovječanstva može očekivati da će ih primiti na znanje.« ⁴³ Važno je uočiti da prirodni zakon koji nam govori kako treba postupati, predstavlja *um*, a kod Hobbesa u prirodnom stanju postupamo u skladu s našim strastima, dok *razum* ima ulogu prosuđivanja što je za nas dobro, a što loše. Kod Lockeja je spomenuti prirodni zakon univerzalan, a kod Hobbesa svaki čovjek za sebe u prirodnom stanju odlučuje što je dobro, a što ne. Također je zanimljiv Lockeov stav da, u slučaju da netko prekrši prirodni zakon, bilo koja druga osoba može preuzeti dužnost provođenja prirodnog zakona i kazniti krivca. Međutim, kazniti krivca smije se samo u tolikoj mjeri da ga se obuzda. Uz pravo kažnjavanja, ljudi zadržavaju i pravo na nadoknadu štete koja im je učinjena. Problem koji proizlazi iz takvog

⁴¹ John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, (Zagreb: Naklada Jurčić, 2013), str. 173; usp. John Locke: »*Two Treaties of Government*«, (London, 1821), str. 189: »...a state of perfect freedom to order their actions, and dispose of their possessions and persons, as they think fit, within the bounds of the law of nature, without asking leave or depending upon the will of any other man.«

⁴² Ibid., str. 175; usp. John Locke: »*Two Treaties of Government*«, str. 107: »...teaches all mankind, who will but consult it, that being all equal and independent, no one ought to harm another in his life, health, liberty or possessions.«

⁴³ Barry Hindess, Locke's state of nature, u: *History of the Human Sciences*, broj 20 (1) (2007), str. 10: »It tells us that the teachings of the law of nature are available to humanity, at least in principle, not that all humanity can be expected to acknowledge them.«;

<http://www.wou.edu/~rrogers/Phil%20314/Locke's%20State%20of%20Nature.pdf>, 4. studenoga, 2015.

stajališta, a uočio ga je i sam Locke, jest da svaki čovjek može sam sebi biti sudac u prirodnom stanju, a teško je povjerovati da će osoba biti nepristrana kad je u pitanju njezina dobrobit. Odgovor na taj problem Locke vidi u uspostavi građanske vlade, ali se protivi uspostavi apsolutne monarhije jer su i apsolutni monarsi ipak samo ljudi (dakle i od njih je teško očekivati objektivnost pri donošenju presude) pa ni to nije dobro rješenje, nego treba pronaći neki drugi, pogodniji oblik vladavine. Što se tiče apsolutne monarhije, Locke kaže: »Mnogo je bolje u prirodnom stanju u kojemu se ljudi nisu obavezni podčiniti nepravednoj volji drugoga; i kada onaj tko sudi naopako prosuđuje u svojem ili bilo kojem drugom slučaju, za to je odgovoran drugim ljudima.«⁴⁴ Također, na pitanje gdje se mogu naći ljudi u prirodnom stanju u današnje vrijeme, Locke kaže kako su svi vladari u međusobnom prirodnom stanju. Ta su dva stava bitna za usporedbu s Hobbesom. Kao uzrok ujedinjavanja ljudi u politička društva, Locke iznosi stajalište Richarda Hookera (s kojim se slaže) i kaže da ljudi po prirodi teže životu u društvu da bi nadomjestili svoje slabosti i nedostatke (pod slabostima i nedostacima misli se na stav da ljudi nisu sami sebi sposobni osigurati sve što im je potrebno za život).

Locke se također dotaknuo i stanja rata (koje, kao što je već spomenuto, nije neizbježan rezultat prirodnog stanja). »Čovjek može uništiti čovjeka koji je u ratu protiv njega ili za kojeg je otkrio da mu je neprijatelj iz istog razloga zbog kojeg može ubiti vuka ili lava, budući da takvi ljudi nisu odgovorni općem zakonu uma i ne poznaju drugog pravila osim sile i nasilja i mogu se smatrati divljim zvijerima, opasnim i štetnim stvorenjima koja će ga sigurno uništiti, ako padne pod njihovu vlast.«⁴⁵ Locke time želi reći da ljudi koji naude ostalim ljudima u prirodnom stanju, nisu sposobni slijediti prirodni zakon te ih je u redu ubiti da bi se očuvao vlastiti život. On jasno razlikuje prirodno stanje od stanja rata »koliko god ih neki ljudi brkali«⁴⁶ (tom napomenom Locke implicitno govori o Hobbesu), te kaže da je pravo prirodno stanje ono stanje u kojem ljudi žive u skadu s razumom, ali bez nekog zajedničkog pretpostavljenog koji im može suditi. Locke dopušta postojanje zajedničkog Boga u čijem su vlasništvu svi ljudi na svijetu, pa se ovdje pod pojmom »zajedničkog pretpostavljenog« misli na nekog ovozemaljskog vladara. S druge strane, kad netko primjenjuje silu ili je pak najavio upotrebu sile, to se naziva *stanje rata*. Izbjegavanje stanja rata

⁴⁴ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, str. 182, usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 198: »Much better it is in the state of nature, wherein men are not bound to submit to the unjust will of another: and if he that judges, judges amiss his own, or any other case, he is answerable for it to the rest of mankind.«

⁴⁵ Ibid., str. 184; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 200: »...and one may destroy a man who makes war upon him, or has discovered an enmity to his being, for the same reason that he may kill a wolf or a lion; because such men are not under the ties of the common-law of reason, have no other rule, but that of force and violence and so may be treated as beasts of prey, those dangerous and noxious creatures, that will be sure to destroy him whenever he falls into their power.«

⁴⁶ Ibid., str. 185; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 202: »...which however some men have confounded...«

Locke vidi kao jedan od glavnih razloga zbog kojeg ljudi ulaze u društva. Naime, kad postoji netko komu svi odgovaraju, netko tko ima vlast, sve nastale nesuglasice rješavaju se preko njih. Taj je Lockeov stav važan za ovaj rad utoliko što se njime vrlo približio Hobbesu. Obojica tvrde da se ulaskom u društvo izbjegava (ili prekida) stanje rata iako i dalje ostaje ključna razlika, a ta je da ga Hobbes poistovjećuje s prirodnim stanjem dok kod Lockeja to nije slučaj.

Dalje u tekstu, Locke piše o *ropstvu*, što se nadovezuje na stanje rata. Naime, on ropstvo opisuje kao »produženo ratno stanje između zakonitog osvajača i zarobljenika«. ⁴⁷ Locke ropstvo definira na taj način jer smatra da nijedan čovjek nema vlast nad svojim životom (kao što je rečeno, vlast nad svim ljudskim životima ima Bog) pa, samim time, ne može ni učiniti sebe nečijim robom. Jedini slučaj u kojem netko opravdano može postati robom proizlazi iz ratnog stanja i to kad jedna osoba preuzme vlast nad drugom osobom. Pošto su obojica bili u ratnom stanju, bili su spremni umrijeti (stavili su vlastiti život na kocku iako nemaju pravo da to učine), a to opravdava ubojstvo ili korištenje gubitnika za vlastite potrebe. Iz tog se razloga ropstvo naziva produženim ratnim stanjem.

Jedan od ključnih trenutaka u Lockeovu djelu *Dvije rasprave o vladi*, jest poglavlje o vlasništvu. Ne samo da je bitno za Lockeovo mišljenje, nego je vrlo bitno i pri usporedbi s Hobbesovim stavom o privatnom vlasništvu iznesenim ranije. Locke polazi od pretpostavke da je Bog dao svijet ljudima kao neko zajedničko dobro, te da im je dao um kako bi svijet upotrebljavali na najbolji mogući način da bi opstali i živjeli ugodno. Važno je reći da za Lockeja *zajedničko dobro*, zapravo, znači odsustvo vlasništva: »Stoga, to ne opisuje drugačiji oblik društvenog organizacije nego ističe odsutnost organizacije prije formiranja civilnog društva.« ⁴⁸ Iako je sve u prirodi zajedničko (pritom se misli na zemlju i sva niža stvorenja, tj. stvorenja koja nisu ljudi), »ipak svaki čovjek posjeduje svoju vlastitu osobu; osim njega, na to nitko drugi nema pravo. Možemo reći kako su rad njegova tijela i djelo njegovih ruku s pravom njegovi.« ⁴⁹ Kao što se može vidjeti, za Lockeja razliku između onog *zajedničkog* i onog *privatnog* čini uloženi rad. Dakle, što god osoba iz prirode izdvoji vlastitim radom, postaje njezino, pa tako, na primjer, jabuke koje uberemo u prirodi postaju naše vlasništvo jer smo ih mi ubrali. Ipak, može se postaviti pitanje ne bi li takav

⁴⁷ Ibid., str. 189; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 207: »...the state of war continued, between a lawful conqueror and a captive.«

⁴⁸ Murat Birdal, »Locke's Theory of Property and Its Marxist Critique: Locke and Marx on Property Rights and Individual Liberties«, u: *Iktisat Fakültesi Mecmuası*, broj 57 (1) (Istanbul, 2007), str. 42: »Therefore, it does not describe a different type of societal organization, but points to the absence of organization before the formation of civil society.«; <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/view/1023012826/1023012054>, 19. studenoga, 2015.

⁴⁹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, str. 192; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 209: »...yet every man has a property in his own person: this no body has any right to but himself.«

sustav doveo do stanja u kojem bi pojedinci posjedovali većinu dobara. Locke na to odgovra da vlasništvo nad bilo čime možemo uspostaviti samo ukoliko to možemo upotrijebiti prije nego što se pokvari. Sve što se čovjeku pokvari ili što čovjek uništi zbog svoje pohlepe, treba pripadati drugim ljudima. Također, on kaže da nitko ne može posjedovati toliki dio prirode, a da i dalje ne ostane dovoljno za sve druge. Locke želi reći da svatko iz prirode treba uzeti koliko mu je potrebno za život. Ista je stvar i s obradivom zemljom: »Zemlja je u onoj mjeri čovjekova koliko je on obrađuje, zasađuje, unapređuje, kultivira i koliko može koristiti njezine plodove.«⁵⁰ Drugim riječima, priroda je tu kako bismo ju podredili sebi, kako bismo ju koristili u svrhu samoodržanja i ugodnog života te nam to pravo nitko ne može oduzeti, a Locke je išao ovom linijom argumentacije upravo da bi došao do svog konačnog cilja, a to je opravdati postojanje privatnog vlasništva. Svatko ima pravo na privatni posjed ako je iz prirode izdvojio jedan dio i sposoban ga je obrađivati i koristiti za sebe. Ono što je zanimljivo jest da je, ukoliko osobi propadaju stvari koje je uzela iz prirode, ona podložna kažnjavanju jer je prekršila opći prirodni zakon i uzela nešto što pripada drugim ljudima. Da bi ljudi pronašli rješenje za taj problem, uveden je *novac* kao nešto nepropadljivo što se može čuvati i ima vrijednost. Dakle, može se reći da Locke izravnim uzrokom nastanka novca smatra pravo na privatno vlasništvo i kažnjivost u slučaju propadanja dobara koje se u nečijem vlasništvu nalaze. Locke se nije puno posvetio daljnjoj raspravi o novcu i problemima koji nastaju u njegovom sustavu uvođenjem novca, ali dovoljno je, primjerice, spomenuti sljedeći stav kao jednu od mogućih posljedica uvođenja novca: »*Pojavom prihvatljivog novca, postaje moguće da oni marljiviji povećaju svoje bogatstvo u odnosu na one manje marljive bez da se moraju brinuti o ograničenjima privatnog vlasništva proizašlim iz propadljivosti dobara. Kao rezultat, potražnja za zajedničkim resursima raste te se pojavljuje oskudica i pada im vrijednost. Naposljetku, postoji sve manje i manje zajedničkih dobara s kojima bi novopridošlice miješali svoj rad te se pojavljuju sve češće nesuglasice između vlasnika imovine i ostalih.*«⁵¹

Nadalje, Locke piše o očinskoj vlasti te o tome zašto uopće postoji takva vlast nad djecom. On kaže da, iako je ranije rekao da su svi jednaki, djeca ipak nisu rođena u takvom stanju. Naime, roditelji imaju vlast nad djecom dok ona ne odrastu. Razlog zbog kojeg roditelji imaju vlast nad

⁵⁰ Ibid., str. 195; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 213: »As much land as a man tills, plants, improves, cultivates, and can use the product of, so much is his property.«

⁵¹ Karen Vaughn, »John Locke and the labor theory of value«, u: *Journal of Libertarian Studies*, broj 2 (4) (United Kingdom, Pergamon Press, 1978), str. 321: »With the advent of an acceptable money-commodity, it becomes possible for the more industrious to increase their wealth relative to the less industrious without running up against the spoilage limitation to property ownership. As a result, the demand for common resources increases and resources finally become scarce and of some value. Eventually, there is less and less of the common stock left for newcomers to mix their labor with, and disputes between property owners and non-owners become more frequent.«

djecom Locke nalazi u stavu da »nitko ne može biti podvrgnut zakonu koji mu nije obznanjen«. ⁵² Zakon o kojem Locke govori jest zakon uma, to jest, prirodni zakon, a djeca u najranijoj dobi još ne mogu koristiti um, pa samim time nisu ni pod tim zakonom, a on je upravo ono što, prema Lockeu, ljude čini slobodnima jer »sloboda znači biti slobodnim od ograničenja i nasilja drugih, što nije moguće tamo gdje nema zakona«. ⁵³

3.3. Država

U sedmom poglavlju druge knjige *Dvije rasprave o vladi*, Locke piše o političkom ili građanskom društvu. On kaže, pozivajući se na Knjigu Postanka, da je Bog stvorio ljude takvima da im nije dobro da budu sami te da im je podario razum i jezik upravo kako bi uživali u društvu. Nadalje, prvo društvo postojalo je između čovjeka i žene (brak), a iz njega je proizašlo društvo između roditelja i djece, čemu se pridružilo društvo između gospodara i slugu. Ipak, to su samo primjeri društava koje Locke daje i niti jedno od njih ne potpada pod definiciju političkog društva koju on iznosi. Kao što je već rečeno, čovjek ima pravo očuvati svoje vlasništvo, život i slobodu (u prirodnom stanju) te ima pravo suditi i kažnjavati ljude koji djeluju protiv prirodnog zakona, a to je bitno za političko društvo jer ono »postoji jedino tamo gdje se svaki član društva odrekao ove prirodne vlasti i predao je u ruke zajednice u svim slučajevima kad se može zbog zaštite obratiti zakonu koji je ta zajednica donijela.« ⁵⁴ Drugim riječima, ono što čovjeka izdvaja iz prirodnog stanja jest davanje njegove vlastite prirodne vlasti narodu koji zatim na vlast postavlja nekog zajedničkog suca kojem će se predati pravo da sudi i kažnjava. Locke to stanje naziva *državom*. Tu Locke još jednom napominje da apsolutna monarhija ne može biti dobar oblik vladavine upravo zbog toga što je svrha građanskog društva izbjeći nepogodnosti prirodnog stanja (da čovjek bude sudac samome sebi), a u apsolutnoj monarhiji te nepogodnosti i dalje postoje. Još jedan problem apsolutne monarhije Locke vidi u tome što u njoj nema zaštite od apsolutnog vladara, isti svoje podanike može tretirati kako poželi. On kaže da bi takav oblik društva, u kojem su ljudi sklopili ugovor da će svi osim jednoga biti pod ograničenjem zakona, a taj jedan zadržava sva svoja prirodna prava, predstavljao »vjerovanje kako su svi ljudi tako glupi da se brinu kako izbjeći povrede koje im mogu nanijeti tvorovi ili lisice, ali kako su zadovoljni, štoviše, kako to smatraju

⁵² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, str. 211; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 233: »For no body can be under a law, which is not promulgated to him.«

⁵³ Ibid., str. 212; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 234: »For liberty is, to be free from restraint and violence from others; which cannot be, where there is no law.«

⁵⁴ Ibid., str. 232-233; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 260: »There, and there only is political society, where every one of the members hath quitted this natural power, resigned it up into the hands of the community in all cases that exclude him not from appealing for protection to the law established by it.«

sigurnošću, ako ih progutaju lavovi.«⁵⁵ Očito je koliko se Locke ovom rečenicom protivi Hobbesovu stajalištu.

O uspostavi političkih društava, Locke kaže da se nikome ne može oduzeti imovina niti ga se može podčiniti političkoj vlasti bez njegove suglasnosti. Jedini način na koji netko može ostati bez prirodne slobode jest da potpiše ugovor s drugim ljudima i stupi u političku zajednicu svojevolutno. Takvim ugovorom, zajednica postaje jedno političko tijelo te u njemu većina ima pravo donošenja odluka: »Jer kada se određeni broj ljudi pojedinačno usuglasi sa stvaranjem zajednice, time su od nje učinili tijelo s vlašću koje djeluje kao jedno tijelo, jedino voljom i određenjem većine.«⁵⁶ Locke dalje kaže da se potpisivanjem takvog ugovora svaki čovjek obvezuje na poštivanje odluke većine, što je vrlo blisko Hobbesovu mišljenju o odlukama većine (misli se na izbor vladara). U slučaju nepoštivanja odluka većine, Locke smatra da će se takvo društvo vrlo brzo raspasti.

Locke se u jedanaestom poglavlju *Dvije rasprave o vladi* bavi ciljevima političkog društva i vlade. Kaže da je glavna svrha uspostavljanja države zapravo očuvanje privatnog vlasništva. Naime, za očuvanje privatnog vlasništva u prirodnom stanju, nedostaju tri stvari. Prva stvar jest »utvrđeni, ustaljeni, poznati zakon; primljen i odobren općom suglasnošću, koji bi bio mjera pravednog i nepravednog i opće mjerilo koje bi rješavalo sve sporove između ljudi.«⁵⁷ Kao što je već spomenuto, prirodni zakon dostupan je svima, ali nisu ga se svi ljudi spremni držati, naročito u slučaju kad su u položaju da sude samima sebi. Druga stvar koja nedostaje jest sudac koji bi imao ovlasti riješiti sve nesuglasice, i to u skladu s gore spomenutim zakonom. Sudac mora biti nepristran, opet iz razloga što su ljudi u vlastitom slučaju pristrani. Posljednja stvar koja nedostaje u prirodnom stanju jest vlast »koja bi podržala i potpomogla presudu kad je pravedna i kojoj bi omogućila dužnu provedbu.«⁵⁸ Nadalje, u prirodnom stanju, čovjek ima dvije vlasti. Prva je vlast da učini što god misli da će mu pomoći očuvati sebe i druge, ali u okvirima prirodnog zakona. To bi bilo sasvim dovoljno i nikad ne bi bilo potrebe izlaziti iz prirodnog stanja kad ne bi postojali zli ljudi. Druga vlast koju čovjek ima, kao što je spomenuto, jest vlast da kažnjava sve koji rade protiv

⁵⁵ Ibid., str. 238; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 267: »This is to think, that men are so foolish, that they take care to avoid what mischiefs may be done them by pole-cats, or foxes; but are content, nay, think of it safety, to be devoured by lions.«

⁵⁶ Ibid., str. 241; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 270: »For when any number of men have, by the consent of every individual, made a community, they have thereby made that community one body, with a power to act as one body, which is only by the will and determination of the majority.«

⁵⁷ Ibid., str. 263; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 295-296: »...an established, settled, known law, received and allowed by common consent to be the standard of right and wrong, and the common measure to decide all controversies between them.«

⁵⁸ Ibid.; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 296: »...to back and support the sentence when right, and to give it due execution.«

prirodnog zakona. Te dvije vlasti, čovjek je dužan predati ulaskom u političku zajednicu. Prvu vlast čovjek predaje kako bi država mogla biti uređena zakonima koje je donijelo društvo, a predaje ju u onoj mjeri koja će biti dovoljna za očuvanje njega i ostalih u društvu. Drugu vlast čovjek predaje u potpunosti te se obvezuje da će pomagati vlastima da provedu kaznu u djelo. Tu se, kaže Locke, rađaju zakonodavna i izvršna vlast. Ta vlast društva ima za zadatak osigurati da svaki čovjek zadrži pravo na svoje privatno vlasništvo, na način da ga štiti od tri spomenuta nedostatka prirodnog stanja.

Locke razlikuje nekoliko osnovnih oblika vlasti iz kojih se zatim mogu, miješanjem, stvoriti različiti složeni oblici vlasti. Ti su osnovni oblici demokracija, oligarhija i monarhija (koja može biti nasljedna i izborna). Demokracija je oblik vlasti u kojoj većina ima vlast i »može rabiti svu tu vlast kako bi, s vremena na vrijeme, donosila zakone za zajednicu i provodila te zakone preko službenika koje je imenovala«. ⁵⁹ Drugi osnovni oblik vlasti jest oligarhija, a u tom slučaju, vlast donošenja zakona u rukama je nekolicine izabranih ljudi i njihovih nasljednika ili sljedbenika. Treći oblik jest monarhija, u kojoj jedan čovjek ima vlast, a ona može biti nasljedna (jedan čovjek nasljeđuje vlast od prijašnjeg vladara) i izborna (nakon smrti vladara, vlast se vraća većini te oni izabiru novog vladara).

Nakon toga, Locke piše o *zakonodavnoj, izvršnoj i federativnoj* vlasti države. On kaže da je zakonodavna vlast »ona vlast koja ima pravo određivati kako će biti uporabljena sila države poradi očuvanja zajednice i njezinih pripadnika«. ⁶⁰ Drugim riječima, kao što i sam naziv vlasti kaže, to je vlast koja propisuje zakone unutar države. Ta je vlast unutar države vrhovna. Važno je reći da Locke, govoreći o *vrhovnoj vlasti*, nikako ne misli na apsolutnu vlast. Lockeova ideja jest da takva vlast ne bi trebala postojati uvijek jer se zakone može donijeti u vrlo kratkom roku pa jednostavno nema potrebe za time. Također, on kaže da, kad bi ljudi koji imaju zakonodavnu vlast, imali vlast i provoditi te zakone, moglo bi se dogoditi da sebe izuzmu od poštivanja donesenih zakona. To je razlog zašto u državi zakonodavna vlast ne treba biti stalna, nego se ljudi koji ju imaju, nakon donošenja zakona, trebaju razdvojiti i poštivati ih kao i svi ostali građani do idućeg puta kad zakonodavna vlast bude potrebna. Drugi spomenuti problem, vezan uz provedbu zakona, povod je za Lockeja da uvede još jedan oblik vlasti koji se zove *izvršna vlast*. To je ona vlast koja mora postojati uvijek, a njen zadatak jest da nadgleda provođenje donesenih zakona u državi. Treći oblik vlasti naziva se *federativna vlast*, a potreba za njom nastala je zbog toga što su ljudi, koji

⁵⁹ Ibid., str. 266; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 300: »...may employ all that power in making laws for the community from time to time, and executing those laws by officers of their own appointing.«

⁶⁰ Ibid., str. 277; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 313: »...which has a right to direct how the force of the commonwealth shall be employed for preserving the community and members of it.«

pripadaju nekoj zajednici, u prirodnom stanju naspram ljudi izvan njihove zajednice. Federativna vlast odgovara prirodnom pravu i ona »obuhvaća vlast rata i mira, lige i saveze i sve poslove s osobama i zajednicama bez države«. ⁶¹ Dakle, izvršna vlast kontrolira provođenje zakona unutar države, a federativna vlast bavi se međudržavnim odnosima.

Nadalje, važno je reći nešto i o dosegu zakonodavne vlasti, kako to Locke vidi. On kaže da je prvi i osnovni zakon svake države uspostavljanje zakonodavne vlasti te da ta vlast »nije samo najviša vlast države, već je i sveta i nezamjenjiva u rukama u koje ju je zajednica jednom predala«. ⁶² Zakonodavnu je vlast odredila zajednica ljudi dogovorom te su svi dužni poštovati ju i osim nje ne može postojati ništa što je višeg ranga u nekoj državi. Ipak, postoji nekoliko ključnih stvari koje treba spomenuti kad se govori o zakonodavnoj vlasti. Prva jest da zakonodavna vlast nema apsolutnu vlast nad životima i imovinom ljudi. To je tako zbog toga što nijedan čovjek, kao što je već spomenuto, nema apsolutnu vlast nad svojim životom, a nitko ne može na drugu osobu prenijeti više vlasti nego što ima sam. Ono što je krajnja svrha zakonodavne vlasti jest zajedničko dobro svih ljudi u društvu. Drugo jest da je zakonodavna vlast »dužna dijeliti pravdu i odlučivati o pravima podanika na osnovi objavljenih važećih zakona i preko poznatih ovlaštenih sudaca«. ⁶³ Tomu je tako jer će, kaže Locke, ljudima biti puno gore nego u prirodnom stanju ako vlast djeluje na osnovi improviziranih i nejasnih zakona. Svi zakoni moraju biti objavljeni i dosljedni jer narod mora znati da je siguran i zaštićen. Treća je stvar da vrhovna vlast čovjeku ne može oduzeti njegovo privatno vlasništvo, osim ako on na to nije pristao. To je i logično jer je svrha udruživanja, a time i svrha uspostavljanja zakonodavne vlasti, očuvanje privatnog vlasništva. Besmisleno bi bilo, kaže Locke, da ljudi, ulaskom u društvo, izgube ono čije je očuvanje svrha tog ulaska u društvo. Nadalje, on kaže da se toga ne treba bojati tamo gdje se zakonodavno tijelo sastoji od skupština koje se izmjenjuju, nego tamo gdje je zakonodavno tijelo jedna trajna skupština ili jedna osoba jer će oni biti skloni uvećanju vlastitog bogatstva. Što se tiče nametanja poreza, Locke kaže da ih je potrebno plaćati, ali da oni moraju biti odobreni od strane većine jer »ako netko polaže pravo na moć donošenja i ubiranja poreza od naroda na osnovi vlastitog ovlaštenja, a bez takve suglasnosti naroda, on time zadire u osnovni zakon vlasništva i narušava svrhu vlade«. ⁶⁴ Drugim

⁶¹ Ibid., str. 278; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 315: »...contains the power of war and peace, leagues and alliances, and all the transactions, with all persons and communities without the commonwealth...«

⁶² Ibid., str. 268; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 302: »...not only the supreme power of the commonwealth, but sacred and unalterable in the hands where the community have once placed it.«

⁶³ Ibid., str. 271; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 305: »...but is bound to dispense justice, and decide the rights of the subject by promulgated standing laws, and known authorized judges.«

⁶⁴ Ibid., str. 275; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 311: »For if any one shall claim a power to lay and levy taxes on the people, by his own authority, and without such consent of the people, he thereby invades the fundamental law of property, and subverts the end of government.«

riječima, ako netko može sam donositi zakone o porezima i nametati ih bez suglasnosti naroda, on ima moć da nametne prevelike poreze i time se stavi u poziciju da oduzme privatno vlasništvo onima koji nisu u mogućnosti platiti. Četvrta karakteristika zakonodavnog tijela jest da ono ne može prenijeti vlast donošenja zakona na nekoga drugoga. Tomu je tako zbog toga što je zakonodavna vlast izabrana od strane naroda, a narod je na nju prenio samo pravo donošenja zakona, a ne i određivanje zakonodavca. Zbog toga zakonodavno tijelo ni na koga ne može prenijeti pravo donošenja zakona, ono uvijek ostaje u rukama naroda.

Iako je rečeno da je zakonodavna vlast vrhovna vlast neke države, ipak u dvadeset i trećem poglavlju *Dvije rasprave o vladi*, Locke kaže da iznad vrhovne vlasti postoji još jedna, a to je *vlast naroda*. Naime, »u narodu još ostaje vrhovna vlast za uklanjanje ili promjenu zakonodavnog tijela kad vidi da je zakonodavni akt u suprotnosti s ovlastima koje su mu dane.«⁶⁵ Suprotno Hobbesovu stavu, Locke tvrdi da zajednica ljudi uvijek zadržava vrhovnu vlast i da, bez obzira na to što svi moraju poštovati zakonodavnu vlast, narod uvijek može smijeniti postojeću i imenovati novu.

Nadalje, Locke definira *prerogativ* i objašnjava zašto je opravdan. Prerogativ jest »vlast razboritog djelovanja zbog općeg dobra, bez zakonskog propisa, a ponekad i protiv njega.«⁶⁶ Drugim riječima, prerogativ je djelovanje u neočekivanim i novonastalim situacijama, koje nije propisano zakonom. Čin prerogativa, kaže Locke, nalazi se u rukama izvršne vlasti te ona treba postupati u skladu s općom dobrobiti dok se zakonodavna vlast ne sastane na legitiman način i propiše zakon. Mogući problem koji prerogativ donosi jest da onaj tko ima pravo na njega, može to koristiti u vlastitu korist, ali Locke se tomu nije posvetio već je samo rekao da se o svrsi prerogativa može raspravljati između naroda i vlasti. Još jedan problem jest taj što se mogućnost prerogativa suprotstavlja Lockeovoj izjavi da je zakonodavna vlast ona vrhovna. Rješenje se, kaže Tuckness, nalazi u tome da »opći zakoni ne mogu pokriti sve moguće slučajeve i da bi strogo pridržavanje zakona moglo biti štetno za dobrobit naroda te da zakonodavna vlast ne postoji uvijek kako bi donijela sud.«⁶⁷

Nakon iznesenih stavova, Locke zajedno razmatra *očinsku*, *političku* i *despotsku* vlast. Kao što je već rečeno, *očinska* je vlast ona koju roditelji imaju nad djecom dok god djeca nisu sama

⁶⁵ Ibid., str. 280; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 317: »...there remains still in the people a supreme power to remove or alter the legislative, when they find the legislative act contrary to the trust reposed in them.«

⁶⁶ Ibid., str. 289; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 328: »...power to act according to discretion, for the public good, without the prescription of the law, and sometimes even against it...«

⁶⁷ Alex Tuckness, »Locke's Political Philosophy«, u: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Zima, 2012): »...that general rules cannot cover all possible cases and that inflexible adherence to the rules would be detrimental to the public good and that the legislature is not always in session to render a judgment.«; <http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/locke-political/>, 24. studenoga, 2015.

sposobna koristiti razum. Ta vlast postoji za dobrobit djece. Ipak, očinska vlast nema iste ciljeve kao što ima politička vlast. Naime, ona se ne tiče imovine djeteta, o kojoj pravo odlučivanja ima samo dijete. S druge strane, *politička vlast* jest ona vlast koja je uspostavljena nakon što se svaki čovjek odrekao svojih prirodnih prava i predao ih društvu, a ona služi isključivo očuvanju društva i imovine te, kaže Locke, ne može biti apsolutna i imati vlast nad ljudskim životima. Treća vlast, ona koju Locke oštro osuđuje, jest *despotska vlast*. Ona je apsolutna i osoba koja ima despotsku vlast, posjeduje život drugog čovjeka. Takva se vlast ne dobiva ugovorom niti je prirodno pravo, nego proizlazi iz zločina. Ljudi se opasnosti o takve vlasti izlažu ulazeći u rat s drugim ljudima. Te tri vlasti on razmatra zajedno jer je razlika između njih u doseg. Najmanji doseg ima očinska vlast, a nakon njega stoji politička vlast, dok je najviša vlast ona despotska, ali ona se nikako ne može smatrati osobinom građanskog društva.

Nakon razmatranja triju vlasti, Locke se pobliže bavi onom despotskom, a kao uvod koristi proces osvajanja. On izričito tvrdi da vlada ne može biti uspostavljena ni na koji drugi način osim međusobnom suglasnošću naroda, ali kaže da je osvajanje ipak u povijesti bila česta pojava. Osvajanje nije način za uspostavu nove vlade, ali može razoriti postojeću, pa time otvara put stvaranju nove. Njegovo je mišljenje da osvajači u ratu ne mogu »imati nikakvo pravo na podčinjenost i poslušnost pokorenih.«⁶⁸ Takav je slučaj u ratu kojeg on naziva *nepravednim*. Nepravedni rat jest onaj rat u kojem je pobijedila strana koja je počinila zločin i prva ušla u stanje rata. Nadalje, Locke razmatra prava proizašla iz *pravednog rata*. U tom ratu, pobjednička strana jest ona koja je na strani dobra. U tom slučaju, pobjednička strana ima apsolutnu vlast nad osobama s kojima je ratovala, ali nema nikakvu vlast nad ljudima koji nisu ušli u rat kao niti nad imovinom onih koji su sudjelovali: »Zato osvajač, čak i u pravednom ratu, nema na osnovi svog osvajanja nikakvo pravo gospodstva nad onima koji su mu se pridružili u ratu i nad onima u pokorenoj zemlji koji mu se nisu suprotstavili, kao ni nad potomstvom čak ni onih koji su mu se suprotstavili – slobodni su od bilo kakve podčinjenosti prema njemu i, ako se njihova prijašnja vlada raspala, imaju slobodu za sebe započeti i uspostaviti novu.«⁶⁹ Drugim riječima, iako je pobijedila pravedna strana, vlast proizašla iz tog rata u potpunosti je despotska.

Usko povezana s osvajanjem, jest i *uzurpacija*, iako ona nije u potpunosti ono što je definirano kao osvajanje u prijašnjem poglavlju. Do uzurpacije dolazi kad pojedinac u svoje

⁶⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, str. 301; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 343: »...can thereby have no title to the subjection and obedience of the conquered.«

⁶⁹ Ibid., str. 308-309; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 351: »Over those then that joined with him in the war, and over those of the subdued country that opposed him not, and the posterity even of those that did, the conqueror, even in a just war, hath, by his conquest, no right of dominion: they are free from any subjection to him, and if their former government be dissolved, they are at liberty to begin and erect another to themselves.«

vlasništvo preuzme imovinu koja po pravu pripada drugom pojedincu. Utoliko se razlikuje od osvajanja, jer osvajanje uključuje i rušenje prijašnje vlade, a tu je u pitanju samo promjena osobe.

Sljedeći pojam kojim se Locke bavi jest *tiranija*, za koju kaže da je »obnašanje vlasti izvan prava, na što nitko ne može imati pravo«. ⁷⁰ Drugim riječima, do tiranije dolazi kad osoba koja ima vlast, ne koristi istu za dobrobit države i naroda, nego zbog vlastite koristi te nije usmjerena na očuvanje vlasništva svih ljudi u zajednici, već samo na zadovoljenje svojih strasti. Iako je u svojim izjavama uvijek oštri protivnik monarhije, Locke kaže da ipak do tiranije ne dolazi samo u takvim državnim oblicima, već da su svi oblici podložni tiraniji. Da bi potkrijepio svoj stav, navodi tridesetoricu tirana koji su vladali u Ateni od 404. do 403. godine prije Krista.

3.4. Raspad države

U nastavku, Locke govori o raspadu vlade, čemu je i Hobbes, kao što smo vidjeli, posvetio poglavlje svoje knjige. Važno je istaknuti da Locke pravi razliku između *raspada društva* i *raspada vlade*. On kaže da je političko društvo zajednica ljudi koji su izašli iz prirodnog stanja i tvore jedno tijelo te postaju jedna posebna država. Glavni razlog raspada takvog društva jest neka strana sila koja ga je u mogućnosti osvojiti: »Jer u tom slučaju (budući da nije u stanju i dalje postojati i održati sebe kao jedno potpuno i nezavisno tijelo) jedinstvo, osobito tom tijelu, nužno se mora urušiti, i time se svatko vraća u stanje u kojemu je ranije bio...« ⁷¹ Stanje u kojem su ranije bili jest prirodno stanje. Ono što je logično jest da iz raspada društva slijedi i raspad vlade, jer kako može postojati vlada ako nema društva kojim će vladati i koje će tu vladu tvoriti? To je bio, kaže Locke, vanjski razlog raspada vlade. Uz vanjski razlog raspada vlade, postoje i unutarnji razlozi, o kojima treba reći više.

Prvi unutarnji razlog jest promjena zakonodavnog tijela. Zakonodavno tijelo, reći će Locke, predstavlja udruženje pripadnika jedne države, te ga smatra dušom koja »državi daje oblik, život i jedinstvo«, ⁷² te je logično da će se raspadom ili raspuštanjem istog, propasti i vlada. Taj stav sličan je Hobbesovu stavu o suverenu kao duši države, a koji je spomenut ranije. Postoji nekoliko načina da se promijeni zakonodavno tijelo, koji će za potrebe rada biti navedeni ukratko. Prvi slučaj jest kad pojedinac koji ima izvršnu vlast, svoju volju uvede umjesto postojećih zakona. Tomu je tako

⁷⁰ Ibid., str. 315-316; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 360: »...the exercise of power beyond right, which no body can have a right to.«

⁷¹ Ibid., str. 324; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 370: »For in that case, (not being able to maintain and support themselves, as one intire and independent body) the union belonging to that body which consisted therein, must necessarily cease, and so every one return to the state he was in before...«

⁷² Ibid., str. 325; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 371: »...that gives form, life, and unity, to the commonwealth.«

jer osoba koja nije ovlaštena mijenjati zakone, zapravo ruši postojeću vlast. Drugi slučaj jest kad vladar spriječi sazivanje zakonodavnog tijela, a to se smatra promjenom zakonodavnog tijela, jer je ono spriječeno obavljati svoje dužnosti. Onaj tko to napravi, kaže Locke, ruši zakonodavno tijelo i uništava vladu. Treći slučaj jest kad vladar svojom voljom promijeni birače ili način izbora, a da narod na to nije pristao. Taj slučaj smatra se promjenom zakonodavnog tijela jer ljudi koji su izabrani na takav način, ne mogu predstavljati zakonodavno tijelo koje je uspostavio narod. Četvrti, posljednji slučaj jest kad se narod preda nekoj stranoj sili. Neovisno o tome je li to učinio vladar ili zakonodavno tijelo, taj čin nužno dovodi do raspada vlade jer je »svrha, zbog koje ljudi stupaju u društvo, očuvanje jednog potpunog, slobodnog, nezavisnog društva, kojim se vlada prema njegovim vlastitim zakonima, a to je izgubljeno kad god su ljudi predani vlasti drugoga«. ⁷³

Drugi unutarnji razlog raspada vlade jest kad izvršna vlast zapostavi svoje dužnosti. Zapostavljanjem dužnosti izvršne vlasti, zakoni se više ne mogu provoditi, a to dovodi do anarhije. Locke kaže da su zakoni doneseni da bi provođenjem održavali političko tijelo, a nestankom provođenja istih, vlada nestaje, a to je očito jer tamo gdje se ne provodi pravda niti se itko brine o potrebama zajednice, ne može se reći niti da ima vlade. Locke poistovjećuje neprovođenje zakona s nepostojanjem zakona jer je potpuno isto ako zakona uopće nema te ako zakona ima, ali ga se nitko ne drži.

Treći unutarnji razlog jest kad zakonodavno tijelo ne djeluje u skladu s ovlaštenjima. Način na koji zakonodavno tijelo može djelovati suprotno ovlaštenjima jest ako »pokuša posegnuti za imovinom podanika i učiniti sebe ili neki dio zajednice gospodarom ili arbitrarnim upravljačem nad životima, slobodama i imetkom naroda«. ⁷⁴ U tom slučaju, zakonodavno tijelo gubi sva prava te se ona vraćaju narodu, koji je zatim slobodan sastaviti novo zakonodavno tijelo. Zakonodavno tijelo takvom povredom prava dolazi u stanje rata s narodom. Isto vrijedi i za izvršnu vlast.

3.5. Pravo na pobunu

U nastavku, Locke govori o pravu naroda na pobunu i još jednom ističe da je svrha vlade dobrobit svih ljudi te se pita je li za ljude najbolje da budu izloženi »neograničenoj volji tiranije ili da vladari ponekad trebaju biti izloženi protivljenju, onda kada se prekomjerno počnu koristiti

⁷³ Ibid., str. 328; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 374: »For the end why people entered into society being to be preserved one intire, free, independent society, to be governed by its own laws; this is lost, whenever they are given up into the power of another.«

⁷⁴ Ibid., str. 330; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 377: »...when they endeavour to invade the property of the subject, and to make themselves, or any part of the community, masters, or arbitrary disposers of the lives, liberties, or fortunes of the people.«

svojom vlašću i koristiti je za uništenje, a ne za očuvanje vlasništva svojega naroda.«⁷⁵ Ono što se ovdje može vidjeti jest da Locke razlikuje dobru vladu od one loše. Locke kaže da tko god rabi silu bez prava, stupa u stanje rata prema ostalima, a u takvom su stanju sve prijašnje veze prekinute, pa tako, ako vladar rabi silu neopravdano, narod ima pravo pobuniti se protiv njega jer on samom primjenom tom sile, prestaje biti vladar. William Uzgalis za takvu vlast kaže: »*Sudac ili vladar u takvom stanju narušava prirodni zakon i pretvara se u opasnu zvijer koja funkcionira prema zakonu jačeg. U tim okolnostima, pobuna je legitimna kao i ubojstvo te opasne zvijeri.*«⁷⁶ Nadalje, Locke se pita tko može biti sudac i reći da vladar ili zakonodavno tijelo postupaju suprotno svojim ovlaštenjima. Na to pitanje odgovara da ipak zajednica naroda treba imati tu funkciju jer, kao što je rečeno ranije, narod sam i određuje zakonodavnu vlast ili vladara. Samim time, narod ima pravo da im sudi i da ih, ako je potrebno, makne s vlasti. U zaključku djela *Dvije rasprave o vladi*, Locke kaže da vlast koju pojedinac predaje stupanjem u društvo, ne može biti vraćena pojedincu sve dok postoji društvo. Također, kada društvo nekome preda zakonodavnu vlast, ne može ju vratiti dok god postoji ta vlada. Ipak, kao što smo vidjeli, društvo ima pravo promijeniti zakonodavnu vlast, a u periodu dok vlada ne postoji, zakonodavnu vlast ima društvo te djeluje kao vrhovno tijelo.

4. Usporedni prikaz dviju država

Nakon iznesenih stavova obojice filozofa, analizirat ću u kojim se to stavkama oni razlikuju, a koje su im dodirne točke. I Hobbes i Locke kao polaznu točku svoje političke filozofije uzimaju prirodno stanje, ali na prvi je pogled jasno da to stanje nije isto te da iz njega oni razvijaju dva različita sustava.

Prirodno je stanje kod Hobbesa poprilično depresivno utoliko što je ono neprekidno stanje rata svih protiv sviju te svatko ima pravo postupati onako kako smatra da je dobro za njega. U tom stanju nema pravde ili nepravde jer nema ni uspostavljenih zakona. Ipak, kaže Hobbes, po prirodnom zakonu, ljudi teže miru, ali ne mogu ga postići jer ne postoji nikakva zajednička vlast koja bi upravljala njima, stoga oni međusobno sklapaju društveni ugovor i osnivaju državu.

S druge strane, Locke pravi razliku između prirodnog i stanja rata. Za njega je prirodno stanje, stanje mira, ali ipak nije sigurno jer u njemu svaki čovjek može sebi biti sudac, što rezultira

⁷⁵ Ibid., str. 337; usp. J. Locke: *Two Treaties of Government*, str. 360: »...to the boundless will of tyranny, or that the rulers should be sometimes liable to be opposed, when they grow exorbitant in the use of their power, and employ it for the destruction, and not the preservation of the properties of their people?«

⁷⁶ William Uzgalis, »John Locke«, u: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Jesen, 2012): »The magistrate or king of such a state violates the law of nature and so makes himself into a dangerous beast of prey who operates on the principle that might makes right, or that the strongest carries it. In such circumstances, rebellion is legitimate as is the killing of such a dangerous beast of prey.«; <http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/locke/>, 23. studenoga, 2015.

pristranim presudama, pa ipak postoji potreba da se ljudi udruže. Razlika u procesu udruživanja kod njih dvojice jest u tome što Hobbes ugovorom daje apsolutnu vlast vladaru, a Locke kaže da svaki čovjek svoju prirodnu vlast predaje narodu: »Hobbes se žustro zalagao za apsolutnu vlast. Locke je vrlo oprezno izbjegavao bilo koju izjavu ili priznanje koje bi moglo dopustiti uplitanje apsolutne vlasti u bilo koje područje.«⁷⁷ Štoviše, Locke ide tako daleko da tvrdi kako je bolje ostati u prirodnom stanju, nego se predati na milost i nemilost apsolutnoj vlasti. Iako se njihova početna točka – prirodno stanje – razlikuje, a iz njega slijede dva različita sustava, jedna im je stvar zajednička – ljudi se udružuju radi vlastite sigurnosti. Također, obojica se slažu da je prirodno stanje samo misaoni koncept te da su države međusobno u prirodnom stanju.

Stav u kojem se Hobbes i Locke uvelike razlikuju, a jedan je od najvažnijih koje je Locke iznio, jest stav o privatnom vlasništvu. Naime, u prirodnom stanju, za Hobbesa, osoba ima pravo na neko dobro ili posjed samo dotle dok ga može zadržati, to jest, dok ne dođe netko jači. Čak i kad se ugovorom uspostavi država, za raspodjelu dobara i zemlje odgovoran je vladar jer država posjeduje svu zemlju i sirovine. Jedino pravo koje podanici dobivaju jest to da drugim podanicima zabrane pristup na posjed koji im je vladar dao na korištenje. Kod Lockeja, u prirodnom stanju svaki čovjek posjeduje ono u što uloži svoj rad. To mu privatno vlasništvo nitko ne može oduzeti, pa čak niti osobe na vlasti, a svaki pokušaj preuzimanja tuđeg vlasništva kažnjiv je. Za njega je privatno vlasništvo, zajedno uz slobodu i pravo na ugodan život, temeljno pravo svakog čovjeka.

Nadalje, pogledi im se razlikuju i u načinu na koji država funkcionira. Ono što kod jednog uzrokuje sigurnu propast države, kod drugog je upravo način na koji ona opstaje. Naime, Hobbes u podjeli vlasti vidi jednu od najvećih opasnosti za budućnost države, jer ako se vlast podijeli na, primjerice, tri dijela, »oni nisu jedna osoba i jedan vladar, nego tri osobe i tri vladara«,⁷⁸ što za državu nije dobro (uvijek treba imati na umu da je za Hobbesa apsolutna moć vladara jedini legitimni način opstanka države). Locke, s druge strane, polazi od toga da vlast treba podijeliti i to upravo na *zakonodavnu*, *izvršnu* i *federativnu* od kojih svaka ima svoju funkciju, *zakonodavna* propisuje zakone i ne postoji stalno, *izvršna* se brine o ispravnom provođenju zakona, a *federativna* o međudržavnim odnosima.

⁷⁷ Frederick Pollock, »Hobbes and Locke: The Social Contract in English Political Philosophy«, u: *Journal of the Society of Comparative Legislation*, broj 9 (1) (Cambridge University Press, 1908), str. 110: »Hobbes argued strenuously for absolute power. Locke was abundantly cautious to avoid making any statement or admission which might lead to the interference of absolute power anywhere.«; <http://www.jstor.org/stable/752187>, 24. studenoga, 2015.

⁷⁸ T. Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, str. 222; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 255: »...they are not one Person, nor one Sovereign, but three Persons, and three Sovereigns.«

Kao što je rečeno, jedna od glavnih razlika jest u tome što Hobbes vladaru daje neograničenu moć, a Locke »sam pojam ne koristi uopće, a za ideju neograničene moći u rukama bilo kojeg čovjeka, u njegovoj teoriji nema mjesta«. ⁷⁹ To znači da kod Hobbesa, vladar uopće ne mora poštivati zakone koje propisuje, ima vlast nad svim dobrima države, nije kažnjiv niti u kojem slučaju, a svaki njegov čin, gleda se kao čin u svrhu očuvanja sigurnosti i mira u državi, štoviše, podčinjavanje vrhovne vlasti građanskim zakonima, za njega, državu vodi u propast te je, kao takav, podložan samo prirodnom zakonu: »Istina je da su svi vladari podložni prirodnom zakonu, jer takvi zakoni su božanski i ne može ih ukinuti ni jedan čovjek i ni jedna država.« ⁸⁰ Locke, za razliku od Hobbesa, izričito navodi da se svi moraju pridržavati propisanih zakona. Zakonodavna, izvršna i federativna vlast imaju određene ovlasti, a u slučaju njihove povrede, gube svu vlast te je narod u mogućnosti izabrati nove predstavnike. To nas dovodi do iduće točke u kojoj se razlikuju, a to je pravo naroda na pobunu.

Kod Hobbesa, nakon predavanja vlasti vrhovnom vladaru što se obavlja putem ugovora među ljudima niti jedna osoba nema ni u kojem slučaju pravo da se usprotivi odluci vladara ili mu pokuša oduzeti moć. Štoviše, to je jedan od najgorih zločina koji jedan podanik može učiniti jer se izravno upliće u apsolutnu moć vladara. Locke, međutim, ima drugačiji stav. Kao što je već spomenuto, on je mišljenja da narod uvijek ima vrhovnu vlast te da upravo narod imenuje zakonodavnu vlast (koja time ne postaje apsolutna, kao što kod Hobbesa ugovorom vladar postaje apsolutan), a zakonodavna vlast ima svoje zadatke, ovlasti i ograničenja. U slučaju da zakonodavna vlast ne obavlja svoje zadatke ili prekorači svoje ovlasti, narod ima pravo pobuniti se i izabrati novu vlast. Narod, pak, ima to pravo zbog toga što, kaže Locke, tko god primjenjuje neku silu bez prava na to, stavlja se u stanje rata s drugim ljudima. Prekoračivši svoje ovlasti, zakonodavna vlast zadire tamo gdje nema prava te gubi sve svoje ovlasti, a onda narod ima pravo kazniti ju i izabrati novu vlast.

Kao što se iz prijašnjih poglavlja može vidjeti, Locke je u odnosu na Hobbesa dao generalno jedan optimističniji pogled na čovjeka i njegovu prirodu te u svakom slučaju liberalniji politički sustav koji se temelji na slobodi, očuvanju privatnog vlasništva i jednakosti te, prije

⁷⁹ William A. Dunning, »The Political Philosophy of John Locke«, u: *Political Science Quarterly*, broj 20 (2) (The Academy of Political Science, 1905), str. 235: »The term itself he does not use at all, and the idea of unrestricted power in any human hands finds no place in his theory.«; <http://doi.org/10.2307/2140398>, 25. studenoga, 2015.

⁸⁰ T. Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, str. 219; usp. T. Hobbes, »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, str. 250: »It is true, that Sovereigns are all subject to the Lawes of Nature; because such lawes be Divine, and cannot by any man, or Commonwealth be abrogated.«

svoga, suverenitetu naroda, dok je Hobbesova zamisao uspostavljanje jedne vlasti koja nakon potpisivanja ugovora praktički postaje diktatorska. Ona je apsolutna i vladar je Bog na zemlji. Iako su njihovi pogledi različiti, u današnjim razmatranjima relevantni su obojica, te ne treba zanemariti niti jednog od njih.

5. Priprema za izvođenje nastave

U metodičkom djelu ovoga rada, priložit ću školsku pripremu na temu usporedbe Thomasa Hobbesa i Johna Lockeja.

5.1. Opći podaci

Škola: Opća gimnazija

Razred: 4. razred

Nastavni predmet: Filozofija

Nastavna cjelina/tema: Novovjekovna filozofija

Nastavna jedinica: Država u filozofiji politike Thomasa Hobbesa i Johna Lockeja

Tip sata: obrada

Nastavnik: Josip Kovačević

5.2. Didaktičko-metodički podaci

Cilj nastavne jedinice:

Objasniti prirodno stanje kod Hobbesa i Lockeja te opisati što dovodi do udruživanja u državu. Prikazati način funkcioniranja države te opisati koja prava ima narod, a koja vlast.

Zadaci nastavne jedinice: Ishodi / obrazovna postignuća / obrazovni i odgojni zadaci nastave [znanja, vještine, stavovi, vrijednosti i navike učenika]:

Znanja:

- Navesti kojem su periodu pripadali T. Hobbes i J. Locke
- Objasniti što je prirodno stanje u filozofiji T. Hobbesa i J. Lockeja
- Navesti zbog čega ljudi žele izaći iz prirodnog stanja
- Objasniti na koji način ljudi izlaze iz prirodnog stanja
- Objasniti kako država treba izgledati, te tko treba biti na vlasti
- Navesti kakva prava ima vlast, a kakva narod u nastaloj državi

Vještine

- Učenici će moći usporediti prirodno stanje i državu kod Hobbesa i Lockeja
- Učenici će moći analizirati zašto prirodno stanje vodi nastanku države

Zauzimanje stajališta:

- Učenici će moći zauzeti vlastiti stav o temi
- Učenici će se moći kritički odnositi prema stavovima oba filozofa

Korelacija:

Povijest, Politika

Literatura:**Literatura za učenike:**

- Boris Kalin, *Povijest filozofije s odabranim tekstovima filozofa*, (Zagreb: Školska knjiga, 2010).

Literatura za nastavnika:

- Thomas Hobbes, *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004).
- John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, (Zagreb: Naklada Jurčić, 2013).
- Gajo Petrović, »Engleska empiristička filozofija 17. i 18. stoljeća: Thomas Hobbes«, u: Gajo Petrović, *Engleska empiristička filozofija* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1979).
- Gajo Petrović, »Engleska empiristička filozofija 17. i 18. stoljeća: Thomas Hobbes«, u: Gajo Petrović, *Engleska empiristička filozofija* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1979).

5.3. Organizacija nastavnog sata**Artikulacija sata:**

1. Uvod – 5 minuta
2. Razrada – 35 minuta
3. Zaključak – 5 minuta

Oblici rada: frontalni, individualni, rad u paru, heuristički

Metode rada: dijaloška govorna metoda, metoda pisanja, metoda čitanja, metoda zaključivanja

Mediji poučavanja (nastavna sredstva): udžbenik, ploča, kreda, bilježnica

5.4. Plan ploče

Država u filozofiji politike Thomasa Hobbesa i Johna Locke

- Thomas Hobbes

Prirodno stanje – Čovjek je čovjeku vuk.

Društveni ugovor – odricanje od prirodnog prava na sve

Vladar – apsolutna vlast

- John Locke

Prirodno stanje – mir, jednakost, sloboda

Društveni ugovor – odricanje od prirodnog prava da čovjek sam brani
i održava prirodno stanje

Vlast – zakonodavna, izvršna, federativna

Pravo na revoluciju

5.5. Razrada nastavnog sata

Minutaža (svaku aktivnost vremenski odvojiti u minute)	Nastavni tijek	Nastavni oblici	Nastavne metode
UVOD (5 min)	<p>Pozdravljam učenike na početku nastavnoga sata. Da bih učenike uveo u temu, ispitujem sljedeća pitanja:</p> <p><i>Znate li što nam govori poznata izreka: »Čovjek je čovjeku vuk.«</i></p> <p>Očekivani odgovor: Da su ljudi međusobno opasni jedni za druge.</p> <p><i>Znate li što znači da netko ima apsolutnu vlast?</i></p> <p>Očekivani odgovor: To znači da je njegova vlast neograničena.</p> <p>Govorim učenicima da je to rekao Thomas Hobbes, te da je njegov stav bio da vladar treba imati neograničenu vlast.</p> <p><i>Tko je nakon Thomasa Hobbesa govorio da vladar ne smije imati apsolutnu vlast, te da vlast treba podijeliti na zakonodavnu, izvršnu i federativnu, čiju je ideju preuzeo i SAD pri sastavljanju ustava?</i></p> <p>Očekivani odgovor: John Locke</p>	<p>Frontalni rad</p> <p>Heuristički rad</p>	<p>Dijaloška govorna metoda</p>

<p>GLAVNI DIO (35 min)</p>	<p>Nakon što učenici odgovore na sva pitanja, pohvaljujem ih i na ploču pišem naslov jedinice koju će obrađivati: »Država u filozofiji politike Thomasa Hobbesa i Johna Locke« Učenici zapisuju naslov u bilježnicu.</p> <p>U glavnom dijelu sata, govorim djeci da je Thomas Hobbes rođen 1588. godine, a umro 1679. Njegovo je najvažnije djelo »Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države«. Zatim im opisujem prirodno stanje u kojemu su svi ljudi zaraćeni i nema mjesta za ikakav napredak. Na ploču pišem: »Thomas Hobbes - prirodno stanje – čovjek je čovjeku vuk.« Učenici zapisuju.</p> <p>Postavljam pitanje: <i>Što mislite o prirodnom stanju koje je opisao Hobbes, slažete li se s njim ili ne?</i></p> <p>Očekujem da učenici kažu slažu li se s Hobbesovim stavom ili ne i zašto. Govorim učenicima da otvore knjigu te prozivam jednog od učenika da pročita ulomak.</p> <p>Učenik čita: »Svrha države je pojedinačna sigurnost. – Krajnji cilj, svrha ili namjera ljudi koji po prirodi vole slobodu i gospodarstvo nad drugima, kad uvode ta ograničenja nad samima sobom, u kojima ih vidimo da žive u državama, jest briga za vlastito održanje i, preko toga, za smireniji život, tj. nastojanje da izađu iz onog bijednog stanja rata od koga (kako je to pokazano u XIII. glavi) nužno dovode prirodne</p>	<p>Individualni rad</p> <p>Frontalni rad</p> <p>Heuristički rad</p> <p>Individualni rad</p>	<p>Metoda pisanja</p> <p>Dijaloška govorna metoda</p> <p>Metoda čitanja</p>
------------------------------------	--	---	---

	<p>ljudske strasti, ako nema nikakve vidljive sile da ih drži u strahopoštovanju i da ih strahom od kazne veže da izvršuju svoje obveze i poštuju one prirodne zakone koji su izloženi u četrnaestoj i petnaestoj glavi.«⁸¹ Nakon toga, objašnjavam učenicima kako se ljudi odriču svojih prirodnih prava na sve, pod uvjetom da to učine i drugi ljudi, te sklapaju društveni ugovor kojim stupaju u državu, u kojoj imenuju vladara, koji ima apsolutnu moć. Pišem na ploču: »Društveni ugovor – odricanje od prirodnog prava na sve.« Učenici zapisuju. Diktiram učenicima, a oni zapisuju: <i>Društvenim ugovorom ljudi svladavaju nedostatke prirodnog stanja. Suveren, predstavnik naroda, u državi ima apsolutnu vlast, a njegovi podanici više nemaju pravo promijeniti oblik vladavine jednom kad je ugovor potpisan.</i> Pišem na ploču: »Vladar – apsolutna vlast.« Učenici zapisuju. Postavljam pitanje: <i>Što mislite o takvom obliku vladavine?</i></p> <p>Očekujem vlastita mišljenja učenika.</p> <p>Nakon toga, djeci predstavljam Johna Lockeja, te govorim da je rođen 1632., a umro 1704. godine. Opisujem im prirodno stanje koje je zamislio Locke, te kažem da je to stanje mira, jednakosti i slobode. Pišem na ploču: »Prirodno stanje – mir, jednakost, sloboda.« Učenici zapisuju. Diktiram učenicima, a oni zapisuju: <i>Iako je za Lockeja</i></p>	<p>Frontalni rad</p> <p>Frontalni rad</p> <p>Heuristički rad</p> <p>Frontalni rad</p>	<p>Metoda pisanja</p> <p>Metoda pisanja</p> <p>Dijaloška govorna metoda</p> <p>Metoda pisanja</p>
--	---	---	---

⁸¹ Boris Kalin, *Povijest filozofije s odabranim tekstovima filozofa*, (Zagreb: Školska knjiga, 2010), str. 245.

<p><i>prirodno stanje, stanje mira, jednakosti i slobode, u njemu je svaki čovjek sudac drugima, te je problem što ljudi pri suđenju mogu biti pristrani. Objlašnjavam učenicima kako je to glavni razlog zašto ljudi izlaze iz prirodnog stanja. Prozivam učenika da pročita ulomak iz knjige: »Taj nedostatak može se otkloniti društvenim ugovorom kojim se svaki pojedinac odriče onoga prirodnog prava da sam brani i održava prirodno stanje. Tako se uspostavlja država koja treba potvrditi i održavati razumno prirodno stanje, jamčiti život, slobodu i vlasništvo.«⁸² Pišem na ploču: »Društveni ugovor – odricanje od prirodnog prava da čovjek sam brani i održava prirodno stanje.« Učenici zapisuju. Nakon toga, učenicima govorim da Locke predlaže da se, umjesto davanja apsolutne vlasti vladaru, vlast treba podijeliti na zakonodavnu, izvršnu i federativnu. Zakonodavna vlast najviša je i ona propisuje zakone. Izvršna vlast brine se o provođenju tih zakona, a federativna vlast brine se o međudržavnim odnosima. Pišem na ploču: »Vlast – zakonodavna, izvršna, federativna.« Učenici zapisuju. Diktiram učenicima, a oni zapisuju: <i>Suverenitet naroda neotuđiv je, a zakonodavnu vlast narod privremeno predaje zakonodavcu. Ako zakonodavac prekorači svoje ovlasti, narod se ima pravo pobuniti, te mu oduzeti vlast i imenovati drugog zakonodavca.</i> Objlašnjavam da tim</i></p>	Individualni rad	Metoda čitanja
	Frontalni rad	Metoda pisanja
	Frontalni rad	Metoda pisanja

⁸² B. Kalin, *Povijest filozofije s odabranim tekstovima filozofa*, str. 250.

6. Zaključak

Nakon iznesenih stavova obojice filozofa te analize i usporednog prikaza razlika i sličnosti u njihovu mišljenju, jasno se može vidjeti u kojoj su mjeri političke okolnosti Engleske u njihovo doba utjecale na njih. I Hobbes i Locke svojom su filozofijom politike i teorijom o prirodnom stanju te nastanku države, pokušali opravdati stavove koji su se izravno ticali Engleske situacije u 17. stoljeću. Primjer razlike u takvim stavovima davanje su apsolutne vlasti vladaru, što se može vidjeti kod Hobbesa, što je zapravo bilo mišljenje torijevaca te Lockeov stav da vlast mora biti ograničena, za što su se zalagali whigovci, čiji je pristalica bio i sam Locke, kao što sam spomenuo ranije.

Nadalje, samim usporednim prikazom njihovih stavova, pokazalo se da se Lockeovo djelo *Dvije rasprave o vladi* zaista može čitati kao njegovo polemiziranje s Hobbesom. Tome u prilog idu i komentari poput onog o ratnom stanju, koji se može vidjeti na dvadesetoj stranici ovog rada, gdje Locke implicitno govori da je Hobbesovo mišljenje o toj temi pogrešno.

Ono što najviše razlikuje ovu dvojicu filozofa, činjenica je da se Hobbes zalagao za oblik države u kojem narod sva svoja prava predaje vladaru, a za Lockeja je to nezamislivo jer narod u svakom trenutku zadržava svoj suverenitet. Narod uvijek ima pravo na tri stvari, a to su život, sloboda i privatno vlasništvo, te im to nitko nema pravo oduzeti. To je stav koji je obilježio Lockeja, te učinio njegovo mišljenje podlogom za uspostavu mnogih današnjih društava.

Ipak, ne smije se zanemariti Hobbesa iz razloga što su danas obojica i dalje relevantni, te su još uvijek tema mnogih znanstvenih radova kao dvojica filozofa koji se nalaze na samom vrhu mislioca na području filozofije politike. Također, obojica su postavili mnoga važna pitanja na koja još uvijek nije dan jasan i općeprihvaćen odgovor, poput pitanja u kojoj mjeri treba ograničiti vlast (ili se ne treba ograničiti uopće), što je to ljudska sloboda, te u kojoj mjeri ljudi mogu biti slobodni unutar države i sl. Nadalje, obojica se filozofa bave itekako bitnom temom, a to je na koji način uspostaviti politički red i urediti društvo kako bi čovjek mogao živjeti u sigurnosti i miru bez straha. Upravo to jest problem zbog kojeg su i danas relevantni, te ih čini neizostavnim dijelom historije političke filozofije.

7. Popis literature

- Birdal, Murat. 2007. »Locke's Theory of Property and Its Marxist Critique: Locke and Marx on Property Rights and Individual Liberties«, u: *İktisat Fakültesi Mecmuası*, broj 57 (1) (Istanbul, 2007), str. 39-61;
<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/view/1023012826/1023012054>,
19. studenoga, 2015.;
- Dunning, William Archibald. 1905. »The Political Philosophy of John Locke«, u: *Political Science Quarterly*, broj 20 (2) (The Academy of Political Science, 1905), str. 223-245;
<http://doi.org/10.2307/2140398>, 25. studenoga, 2015.;
- Grcic, Joseph. 2007. »Hobbes and Rawls on Political Power«, u: *Etica & Politica / Ethics & Politics*, 9 (2007, 2) str. 371-392;
- Hindess, Barry. 2007. Locke's state of nature, u: *History of the Human Sciences*, broj 20 (1) (2007), str. 1-20;
<http://www.wou.edu/~rrogers/Phil%20314/Locke's%20State%20of%20Nature.pdf>, 4.
studenoga, 2015.;
- Hobbes, Thomas. 2004. *Levijatan ili Građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2004);
- Hobbes, Thomas. 1909. »Leviathan or The Matter, Forme, and Power of a Common-wealth ecclesiasticall and civill«, u: *Hobbes's Leviathan reprinted from the edition of 1651 with an Essay by the Late W.G. Pogson Smith* (Oxford: Clarendon Press, 1909);
- Kalin, Boris. 2010. *Povijest filozofije s odabranim tekstovima filozofa*, (Zagreb: Školska knjiga, 2010), str. 244-250;
- Locke, John. 2013. *Dvije rasprave o vladi*, (Zagreb: Naklada Jurčić, 2013);
- Locke, John. 1821. »*Two Treaties of Government*«, (London, 1821);
- Petrović, Gajo. 1979. »Engleska empiristička filozofija 17. i 18. stoljeća: Thomas Hobbes«, u: *Engleska empiristička filozofija* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1979), str. 33-52;
- Petrović, Gajo. 1979. »Engleska empiristička filozofija 17. i 18. stoljeća: John Locke«, u: *Engleska empiristička filozofija* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1979), str. 53-83;
- Piirimäe, Pärtel. 2006. »The Explanation of Conflict in Hobbes's Leviathan«, u: *Trames*, 10(60/55), 1 (Cambridge, 2006), str. 3-21;

Pollock, Frederick. 1908. »Hobbes and Locke: The Social Contract in English Political Philosophy«, u: *Journal of the Society of Comparative Legislation*, broj 9 (1) (Cambridge University Press, 1908), str. 107-112; <http://www.jstor.org/stable/752187>, 24. studenoga, 2015.;

Ribarević, Luka. 2009. »Polazište Hobbesove znanosti o politici«, u: *Anali Hrvatskog politološkog društva*, broj 5 (1) (Hrvatsko politološko društvo, 2009), str. 461-481

Ribarević, Luka. 2013. »Hobbes i republikanizam: Levijatan protiv Commonwealtha«, u: *Politička misao*, Vol. 49 (Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 2013), str. 128-142;

Tuckness, Alex. 2015. »Locke's Political Philosophy«, u: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Zima, 2012); <http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/locke-political/>, 24. studenoga, 2015.;

Uzgalis, William. 2012. »John Locke«, u: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Jesen, 2012); <http://plato.stanford.edu/archives/fall2012/entries/locke/>, 23. studenoga, 2015.;

Vaughn, Karen. 1978. »John Locke and the labor theory of value«, u: *Journal of Libertarian Studies*, broj 2 (4) (United Kingdom, Pergamon Press, 1978), str. 311-326.